

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LITERATŪROS ISTORIJOS IR TEORIJOS KATEDRA

LILIJA VETIUGOVA

Lietuvių filologijos ir ryšių su visuomene specialybės IV kurso studentė

**Likimo fenomenas Sauliaus Tomo Kondroto, Kristinos Sabaliauskaitės romanuose:
lyginamasis aspektas.**

BAKALAURO DARBAS

Darbo vadovas
lekt. dr. Nerijus Brazauskas

Šiauliai 2011

TURINYS

I. ĮVADAS	3
II. LIKIMO FENOMENO SAMPRATOS: KAI KURIE ISTORINIAI IR TEORINIAI KONTEKSTAI	8
1. 1. LIKIMAS KAIP KULTŪROS KONTEKSTAS	8
2. 3. LIKIMAS KAIP (POST)FROIDISTINĖS PSICHOANALIZĖS FENOMENAS (SIGMUNDO FREUDO SEKSUALUMO (LIBIDO) IR ERICHO FROMMO MEILĖS, DESTRUKTYVUMO KONCEPCIJOS)	12
III. LIKIMO (IŠ)RAIŠKA ROMANUOSE	18
2.2. SAULIAUS TOMO KONDROTO: ŽALČIO ŽVILGSNIS: PSICHOANALITINIS LIKIMO CHARAKTERISTIKOS AIŠKINIMAS	18
2. 1. KRISTINOS SABALIAUSKAITĖS SILVA RERUM: LIKIMAS KAIP POLISEMANTINIS FENOMENAS	25
3. 3. MIRTIES DOMINANTĖ ROMANUOSE: KOMPARATYVISTINIS LYGINIMAS	32
IV. IŠVADOS	35
V. SANTRAUKA	35
VI. SUMMARY	37
VII. LITERATŪRA	38
VIII. ANOTACIJA	40
IX. ANNOTATION	40

I. ĮVADAS

Temos naujumas ir aktualumas. Likimas – tai sudėtinga, iki galo nesuvokta polisemantinė kategorija. Fenomenologiškai samprotaujant, šis reiškinys pastebimas kiekvienoje gyvenimo sferoje, todėl visai tikslinga būtų jį įvardinti kaip fenomeną, nes fenomenas – tai reiškinys, kuris iš esmės apima „<...> visas gyvenimo plotmes“¹. Kiekviename gyvenimo etape vyksta tam tikri reiškiniai, kurie, kalbant apie žmogų, gali lemti individo ar viso sociumo raidą. Kitaip tariant, šie reiškiniai lemia tam tikrų įvykių seką, kurie vienaip ar kitaip atsispindi žmogaus gyvenime. Fenomenologijos mokslas teigia, kad reiškinys „yra viskas, ką suvokiame“². Remiantis šiuo apibūdinimu, galima konstatuoti, kad ir likimas, kaip fenomenas, yra viskas ką suvokiame, viskas, kas mus supa. Skirtingos mokslo šakos, religijos ar filosofinės srovės dažnai pateikia nevienodas, savitas ir prieštaringas hipotezes (ar faktus), paaiškinančias galimą likimo apraišką. Dėl šios priežasties žmogui dažnai yra sunku suprasti savo likimo peripetijas ir interpretuoti jų atsiradimo priežastis. Suvokiant, kad personažas yra fikcija, į jį žvelgiama kaip į gyvą žmogų, kuriam būdinga visa, kas žmogiška.

Šiame darbe analizuojamus romanus – Sauliaus Tomo Kondroto *Žalčio žvilgsnis* (1981), Kristinos Sabaliauskaitės *Silva Rerum* (2008) – yra analizavę nemažai kritikų, literatūrologų. Darbo aktualumas išryškėja dėl polisematinio likimo sampratos pateikimo skirtinguose šaltiniuose. Kitas svarbus dalykas yra tas, kad kitų autorių buvo skirta mažai (arba visai neskirta) dėmesio minėtų romanų likimo tematikos analizavimui / interpretavimui. Iki šiol, regis, šių romanų likimo fenomenas nebuvo tiriamas remiantis psichoanalitine kritika.

Apie *Žalčio žvilgsnį* yra parašyta daug kritinių straipsnių, kurie didžiąja dalimi aptaria romano krikščioniškai-mitologišką struktūrą. Audronės Barūnaitės Willeke nuomone, „[s]aulė / žalčio akis, centrinis romano simbolis, sujungia į vieną įvaizdį krikščioniškos ir lietuvių pagoniškos mitologijos užuominas. Pagoniški gyvybės ir gerumo simboliai – saulė, žaltys – įgauna pagundos, blogio prasmę“³. Kita romano tyrinėtoja, Daiva Aliūkaitė, taip pat akcentuoja mitologinį šio kūrinio klodą ir Naujųjų laikų žmogaus specifiką. Jos teigimu, „<...> S. T. Kondroto romane „Žalčio žvilgsnis“,

¹ Dalius Jonkus, *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*, Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 15.

² Algis Mickūnas, David Stewart, *Fenomenologinė filosofija*, iš anglų kalbos vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 15.

³ Audronė Barūnaitė Willeke, „Naujieji laikai ir senieji mitai S. T. Kondroto kūryboje“, *Metmenys*, 1989, Nr. 56, p. 95.

bent iš dalies atskleidžiama dviejų pasaulėvaizdžių – *mitinio* ir *Naujųjų laikų žmogaus* – specifika”⁴. Tuo tarpu Giedriaus Viliūno samprotavimu, romanas “<...> istorinį tikrovės lygmenį liečia vos viena kita užuomina, – iš tiesų romanas yra rafinuota konstrukcija iš XIX a. buities detalių, “pagonybės, mitologijos, barokinio kraupumo” elementų, “biblijos, antikos, rytietiškų legendų” reminiscencijų”⁵. Dėl visų šių teminių linijų romane, Viliūnas yra linkęs *Žalčio žvilgsnį* priskirti prie metaistoristinių romanų. Šiuolaikinės lietuvių literatūros interpretatorė Ilona Gražytė-Maziliauskienė užduoda retorinį klausimą, “[k]as gi yra *Žalčio žvilgsnis*? Istorinis romanas be rėmų? Intelektualinis žaidimas be aiškių tezių? Mitologinis šiupins? Obsesyvios meilės analizė? Gal viskas kartu?”⁶. Tačiau nė viename iš šių straipsnių nėra kalbama apie likimą.

Minėtasis Kondroto romanas yra polisemantinis ir gali leisti interpretatoriui naudoti plačius analizės būdus, tačiau šiam darbui ypatingai svarbi yra Algio Kalėdos mintis, kad “[m]itografinės sandaros S. T. Kondroto romanai kuria universalų patirties ekvivalentą, plačiu diskursu gliaudo žmogaus kaip individo jautumus, skverbiasi į slapčiausius sąmonės užkabarius <...>”⁷. Būtent sąmonės ir pasąmonės akcentavimas yra pagrindinė darbo ašis, nes jos formuoja žmogaus charakterį. *Žalčio žvilgsnio* veikėjai ir jų gyvenimo įvykiai bus analizuojami remiantis psichoanalizės teorijomis, o konkrečiau – kai kuriomis Ericho Frommo ir Sigmundo Freudo psichoanalitinėmis koncepcijomis.

Geriausia 2009-ųjų metų suaugusiųjų knyga tituluota *Silva Rerum* taip pat susilaukė įvairiausios kritikos, kuri buvo ir teigiama, ir neigiama. Brigita Speičytė labai abejoja dėl romano istoriškumo ir knygai apibūdinti vartoja tokį palyginimą: „Šiaip ar taip, „braškių skonio“ produktas nėra braškės. „Istorijos skonio“ romanas visiškai nebūtinai perteikia istoriją – kaip nutolusį ir siekiamą priartinti individualų žmogaus buvimo būdą laike“⁸. Kitų vertintojų nuomonė buvo kiek kitokia ir labiau liaupsinanti. Antai profesorius Leonidas Donskis straipsnyje „Suvenyrinės atminties ir istorijos alternatyva: Kristinos Sabaliauskaitės *Silva Rerum*“ teigia, kad:

Kristina Sabaliauskaitė surado puikią nišą mūsų literatūroje. Intelektualus ir rafinuotas rašytojas, galintis kalbėti ne banalybes, o pasakyti kažką gilesnio apie moderniojo žmogaus ambivalenciją ir įtampas, jo traumas, moralines ir politines dilemas, yra vis dar retas personažas lietuvių literatūroje. <...> Protingi praeities žmonių veidai, o ne

⁴ Daiva Aliūkaitė, „Mitinės dimensijos S. T. Kondroto romane „Žalčio žvilgsnis“, *Respectus philologicus* [interaktyvus]. 2002, (2)7 [žiūrėta 2011-03-28]. Prieiga per internetą: < <http://filologija.vukhf.lt/2-7/aliukaite.htm> >.

⁵ Giedrius Viliūnas, *Lietuvių istorinis romanas*, Vilnius: Mokslo, 1992, p. 173.

⁶ Ilona Gražytė-Maziliauskienė, „Asmeniškai demonai ir rašytojo pareiga“, in: Ilona Gražytė-Maziliauskienė, *Idėjų inventorių*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 144.

⁷ Algis Kalėda, *Romano struktūros matmenys: literatūrinės komunikacijos lygmuo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 195.

⁸ Speičytė Brigita. Uodas, menka bjaurybė, arba Smulkiu raštu apie *Silva Rerum*, *Culture* [interaktyvus]. 2011, gegužė [žiūrėta 2011-05-19]. Prieiga per internetą:

< http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3261&kas=straipsnis&st_id=15684 >.

deformuotos fizionomijos, lygiai kaip ir modernūs, mūsų jautrumui atliepiantys charakteriai – visa tai byloja apie sava paverstos ir suaktualintos, o ne suvenyrinės istorijos atvėrimą romane⁹.

Kita kritikė, Emilija Visockaitė, pasisakė taip: „...Jei tik nutuoktų, Danas Brownas su Johnu Irwingu pavydėtų juodai. O Adomas Mickevičius plotų katučių. Metų, ne – dešimtmečio knyga!¹⁰“ Galima sutikti arba neigti tokias kritikų nuomones, tačiau jos sukuria kritinės recepcijos kontekstą, reikalingą temos atskleidimui. Tačiau apie likimą straipsnių autorių nekalbama.

Šis bakalauro darbas, rodos, būtų pirmasis mėginimas palyginti minėtus du romanus (*Žalčio žvilgsnis* ir *Silva Rerum*), atskleisti likimo fenomeną per jų veikėjų psichologinius sąmonės ir (dažniau) pasąmonės klotus, remiantis psichoanalizės ir „teminės kritikos“ teorinėmis pozicijomis. Čia ir slypėtų darbo naujumas, o kartu ir sudėtingumas. Visų pirma tai lemia problemiška ir polisemantinė likimo samprata.

Darbo tema – Likimo fenomenas Kristinos Sabaliauskaitės, Sauliaus Tomo Kondroto romanuose: lyginamasis aspektas.

Darbo objektas – likimo fenomenas S. T. Kondroto ir K. Sabaliauskaitės romanuose. *Žalčio žvilgsnis* ir *Silva Rerum* yra lyginami psichoanalitiniu būdu.

Darbo tikslas – atskleisti likimo fenomeną per romanų veikėjų charakterius ir jų gyvenimo įvykius, juos palyginti.

Darbo uždaviniai – 1) aptarti likimą kaip kultūros kontekstą (Barokas, baltų mitologija, krikščionybė); 2) pateikti likimą kaip (post)froidistinės psichoanalizės fenomeną (išskiriamos S. Freudo libido, fiksacijos į traumą, tabu ir E. Frommo meilės, sadizmo-mazochizmo, destruktivumo, tikėjimo susvyravimo, kompensuojamojo smurto koncepcijos); 3) atskleisti pagrindinių *Silva Rerum* personažų likimus kaip polisemantinį fenomeną (Baroko kultūra, psichoanalizė); 4) pateikti *Žalčio žvilgsnio* pagrindinių veikėjų psichoanalitinę likimo charakteristiką. Darbo rezultatui ir suvokimui yra svarbus abiejų romanų veikėjų ir jų gyvenimo įvykių palyginimas.

Tyrimo metodika. Analizuojant likimo motyvą remiamasi komparatyvistikos metodu, tiksliau komparatyvistine tematologija, „teminės kritikos“ ir psichoanalizės¹¹ teorinėmis pozicijomis. Kaip nurodoma Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašelionienės knygoje *Komparatyvistikos pagrindai: Mokomoji knyga filologijos studentams* (2006):

⁹ Kristina Sabaliauskaitė. Prieiga per internetą: <http://www.sabaliauskaite.com/index.php?page=18> [žiūrėta 2010-04-29].

¹⁰ Lietuviški istoriniai romanai grįžta. Prieiga per internetą: http://pravda.lt/pravda_naujokai_sabaliauskaite_silva_rerum [žiūrėta 2010-04-29].

¹¹ *Psichoanalizė pabrėžia nesąmoningus dvasinius (mentaličius) procesus ir išskiria asmenybę pagal instinktus, ypatingai seksualinį asmens vystymąsi vaikystėje. Psichoanalitiniai metodai sujungia laisvas asociacijas ir analizes, sapnų aiškinimą* [vertimas – L. V.].

„Psychoanalysis“ *World Encyclopedia*. Philip's, 2008. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Siauliai University. 11 May 2011 <<http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t142.e9474>

Lyginamoji literatūra yra metodika paremta kūrybine praktika, nurodanti būdą, kaip priartinti literatūrą prie kitų žmogiškos raiškos ar patyrimo sričių, ieškant analogijų, giminystės ar įtakos ryšių, gretinant faktus ir literatūrinius tekstus nutolusius arba nenutolusius laike ir erdvėje <...> Tai tinka santykiams tarp literatūros ir kitų mokslų – istorijos, filosofijos, sociologijos ir t.t.¹²

Taip komparatyvistinę metodologiją apibrėžė prancūzai. Tuo tarpu Vytautas Kubilius komparatyvistiką aiškino taip: „Komparatyvistika tiria tarptautinius literatūrinius ryšius, motyvų, žanrų, formų migraciją bei tipologiją, pasaulinės literatūros kaip raidos proceso dėsninumus“¹³. Tačiau ši tradicinė samprata šiandien išplečiama: „Ji taip pat tiria sankirtas tarp įvairių diskurso tipų – literatūrinių ir neliteratūrinių, tai yra tarp literatūros ir pačios įvairiausios meninės praktikos, tarp literatūros ir kitų pažinimo sričių.“¹⁴ Toks šios sąvokos apibrėžimo kintamumas byloja apie komparatyvistikos keitimąsi, jos evoliuciją: „<...> plečiasi jos ribos, keičiasi objekto samprata. Tai nebe vien literatūriniai ryšiai, bet literatūros ir kitų menų, įvairių pažinimo sričių sąveikos. Tai lemia tarpdisciplininį komparatyvistikos studijų charakterį“¹⁵.

Kitas darbe naudotas metodas – „teminė kritika“, o tiksliau „teminės kritikos“ teorinės pozicijos. Anot Danielio Bergezo, „yra romantikų ideologiją pratęsiantis, savo koncepcija fenomenologinei filosofijai artimas literatūros analizės metodas, kurio esmė ir tikslas – atskleisti ir savotiškai pratęsti, pritarti kuriančiosios sąmonės balsui, teminio kritiko tekstas neretai yra panašus ne tiek į analizę, kiek į nagrinėjamo kūrinio reikšmės variacijas“¹⁶. XX a. šeštajame dešimtmetyje toks tyrimo metodas buvo sutapatintas su „naująja kritika“, kuri: „<...> pirmiausia plėtojosi, veikiamą lingvistikos, struktūralizmo ir psichoanalizės <...>“¹⁷. Tačiau „teminė kritika“ stengėsi atsiriboti nuo šių trijų veiksmų, nes „teminis požiūris visai nėra dogmatiškas; jis nesiremia tikra doktrina, bet kūrybiškai skleidžiasi skatinamas intuicijos. <...> Pagrindinė teminės kritikos mintis, kad literatūra – ne tiek išmanymo, kiek patyrimo objektas, o patyrimas iš esmės yra dvasinis“¹⁸. Bet svarbiausias ir paminėtinas dalykas būtų tas, kad „teminė kritika naujai pažvelgia į apibūdinimo galimybes ir jas išplečia: kritiškai vertinama ne tik sąmonė, daiktas ar būtybė, bet ir visos juos siejančių santykių galimybės ir pavidalai. Juslinis išpūdis šiuo atveju gali būti toks pat svarbus kaip ir apmąstyta mintis“¹⁹.

¹² Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Komparatyvistikos pagrindai, Mokomoji knyga filologijos studentams*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, p. 9.

¹³ Ten pat, p. 10.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Žr. Daniel Bergez, *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, vertė: Rūta Kisielytė, Akvilė Melkūnaitė, Genovaitė Druskutė, Jūratė Skersytė, Saulius Repečka, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 95.

¹⁷ Daniel Bergez, *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, vertė: Rūta Kisielytė, Akvilė Melkūnaitė, Genovaitė Druskutė, Jūratė Skersytė, Saulius Repečka, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 95.

¹⁸ Ten pat, p. 96.

¹⁹ Ten pat, p. 102.

Dar vienas ir ypač svarbus darbo metodas – psichoanalitinė kritika. „Psichoanalizės disciplina siejama su Sigmundu Freudu, kuris dvidešimtojo amžiaus pradžioje apibrėžė pagrindines psichoanalizės kategorijas“²⁰. Freudas buvo vienas iš tų, kurie „išardė Švietimo epochos pamatus – įsitikinimą, jog subjektas remiasi racionalumu, protu bei pats lemia savo veiksmus“²¹. Tuo metu buvo pateikta nauja žmogaus prigimties interpretacija, kur nepriklausomai nuo racionalumo, pasirinkimų variacijos, individo veiksmus vienoje ar kitoje srityje visgi lemia „nematomi veiksniai – istorinės aplinkybės, gamybos procesai ir sąmonė, kurie ir suformuoja subjektą. <...> [Ž]mogus imamas suvokti kaip būtybė, panirusi istorinėse aplinkybėse ir laike, kuriama darbo santykių bei sąlygojama savo kūniškumo“²². Kaip teigia D. Bergez, psichoanalizę galima būtų apibūdinti kaip surinktos medžiagos interpretavimą, nes „[p]sichoanalizę galėtume lyginti su *detektyvo darbu*: rinkti nežinomus, nepastebėtus ar anksčiau nepaisytus „įkalčius“ [*indices*], rūšiuoti juos ir sieti su akivaizdesniais įrodymais; apdoroti juos siekiant įtikinančio ir veiksmingo sprendimo“²³. Toks tyrimas bus atliekamas ir šiame darbe, analizuojant minėtų romanų veikėjus parodant, kad žmogaus charakteris gali lemti tam tikrus gyvenimo įvykius ir tapti jų atsiradimo priežastimi. Darbui svarbi ir Birutės Meržvinskaitės nuomonė, kad „[v]iena iš priežasčių, kodėl neatslūgsta domėjimasis dažnai kritikuoto psichoanalitinės pradininko [Freudo – *įterpta* – L. V.] teorija, – nepakartojamas moksliskumas ir literatūriškumo derinys jo veikaluose“²⁴. Todėl šiame kontekste psichoanalizė atsiskleis kaip vienas iš galimų likimo fenomenų.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, teorinė ir tiriamoji dalys, išvados, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis, literatūros sąrašas ir anotacija. Įvade apibrėžiami pagrindiniai darbo aspektai: naujumas ir aktualumas, objektas, tikslas, uždaviniai, apibūdinama metodologija. Teorinėje dalyje aptariamos pamatinės sąvokos, aiškinamos likimo sampratos kultūriniame ir teoriniame kontekste, trumpai pateikiamos psichoanalitinės kritikos apibrėžtys. Tiriamojoje dalyje analizuojami pagrindiniai romanų veikėjai siejant juos su psichoanalizės teorija. Išvadose pateikiami pagrindiniai tyrimo rezultatai. Darbas baigiamas santraukomis lietuvių ir anglų kalbomis, literatūros sąrašu ir anotacija.

²⁰ Audronė Žukauskaitė, „Psichoanalizė ir postfeministinė kritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, sudarytoja Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 184.

²¹ Ten pat, p. 184.

²² Ten pat.

²³ Marcele Marini, „Psichoanalitinė kritika“, in: Daniel Bergez, Pierre Barberis ir kt., *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, iš prancūzų kalbos vertė Akvilė Melkūnaitė, sudarė Daniel Bergez, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 60–61.

²⁴ Birutė Meržvinskaitė, „Autorius ir skaitytojas Sigmundo Freudo psichoanalizėje“, *Literatūra*, 2010, 52 (4), p. 82.

II. LIKIMO FENOMENO SAMPRATOS: KAI KURIE ISTORINIAI IR TEORINIAI KONTEKSTAI

1. 1. LIKIMAS KAIP KULTŪROS KONTEKSTAS

Analizuojamųjų romanų (*Žalčio žvilgsnis*, *Silva Rerum*) veikėjai atlieka fikcinę aliuziją į gyvo žmogaus jausmus, išgyvenimus, aistras, užgaidas, agresijas ir tam tikrus įvykius, kuriuos galima įvardinti, kaip gyvenimą bendrąja prasme. Todėl ir romanų veikėjų, kaip ir kiekvieno gyvo žmogaus, gyvenimuose nutinka ir gerų, ir blogų nutikimų. Tokie įvykiai (ypač skaudūs) nuo senų senovės buvo laikomi aukštesnių jėgų duotybe, bausme arba likimu. Priklausomai nuo gyvenamosios aplinkos, epochos, moralinių ar religinių įsitikinimų, analizuojamųjų romanų žmogus likimą dažnai supranta klaidingai ar remiantis asmeninėmis pozicijomis (kurios nebūtinai turi atspindėti teisingą ir objektyvią vienokių ar kitokių aplinkybių ar įvykių interpretaciją), todėl šiame darbe yra svarbu parodyti ne idealizuotą (tokį, koks likimo modelis žmogui yra palankesnis ar artimesnis), bet moksliskai pagrįstą likimo sąvokos supratimą, likimą kaip fenomeną.

Likimo sąvoka: leksinės ir mitologinės apibrėžtys. Lemtis arba likimas – tai senovinė nuo neatmenamų laikų žmogų lydinti kategorija. Kaip teigia Rolfas Wilhelmas Brednichas²⁵, likimo sąvoka egzistavo visada ir ją turėjo beveik visos tautos. Jos buvo griebiamasi, kai žmogus savo kasdieniniame gyvenime susidurdavo su nepaprastomis, nenumatytomis aplinkybėmis, kurių negalėjo nuspėti arba paaiškinti. Žmogus, užkluptas bėdų, spaudžiamas skausmo, sielvarto ar nevilties, yra linkęs viską, kas vyksta, laikyti pasaulio tvarkos neišvengiamybe, kažkuo, kas yra nepavaldu jo valiai. „Lemties akivaizdoje būdamas bejėgis ir bijodamas, ko gero, jau besierinančios mirties valandos, žmogus stengiasi savo vienaip ar kitaip susiklosčiusį gyvenimą pateisinti tamsios likimo galios veikimu“²⁶. Toks gyvenimo įvykių apibūdinimas likimo absoliutizmu yra labai palankus, nes tokiu būdu žmogus yra tarsi nekaltas ir neatsakingas už visas padarytas kaltes ar nuodėmes, nes tai jau buvo jam lemta padaryti, vadinasi, buvo ne jo valioje.

Senovės lietuvių taip pat buvo giliai tikima, kad viskas, kas vyksta gamtoje ir žmogaus gyvenime, yra valdoma ir lemiama antgamtinių būtybių ir (ar) dievybių. Tokį požiūrį į likimą (lemtį) patvirtina ir lietuvių mitologinių būtybių vardai: Laimė, Laima, Dalia. Laima – „pirmąpradė vaisingumo ir viso, kas žemėje gyva <...> globėja. Senų senovėje buvo laikoma galingiausia ir vyriausia dangaus ir žemės deive. Jos žinioje buvo ne tik vaisingumas, bet ir kosminiai reiškiniai:

²⁵ Žr. Rolf Wilhelm Brednich, „Liaudies pasakojimai apie likimo moteris ir su jomis susiję tikėjimai (1964)“, sudarė: Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius, in: *Lietuvių mitologija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 2004, p. 142.

²⁶ Rolf Wilhelm Brednich, „Liaudies pasakojimai apie likimo moteris ir su jomis susiję tikėjimai (1964)“, sudarė: Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius, in: *Lietuvių mitologija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 2004, p. 142.

tamsa ir šviesa, saulės ir mėnulio užtemimai, kometų pasirodymas ir kt.²⁷. Pranė Dundulienė pastebėjo tai, kad XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose Laima aprašoma, kaip žmogaus sėkmingo ar nesėkmingo gyvenimo lėmėja ir kad jos skiriama lemtis yra „nepakeičiama“, nepermaldaujama ir kategoriška²⁸. Tuo tarpu senovės lietuvių tikėta, kad kūdikio likimą nulemia trys Laimos. Tačiau buvo manoma, kad lemiant individualų likimą, žmogaus gyvenime pasirodydavo viena Laima. Ji „<...> atrodo kaip hierarchiškai aukštesnė būtybė, kurios bendruosius sprendimus, liečiančius išties naujagimių klases, konkrečiai apskelbia, nulemdama kiekvieno žmogaus likimą <...>“²⁹. Visgi likimo sampratą skirtingų įsitikimų, intelekto, išsimokslinimo, amžiaus ar net gyvenamojo laikotarpio žmogus gali suvokti skirtingai, priskirdamas šiai sąvokai vienokių ar kitokių papildomų bruožų, kurių ji gali ir neturėti. Todėl pirmiausia yra svarbu į likimą pažvelgti kaip į tam tikrą reikšmę turintį žodį, kaip į leksikologinį vienetą – „likimo“ leksemą.

Algirdo Juliaus Greimo aiškinama³⁰, kad šiuolaikiniu filologiniu požiūriu veiksmažodis „lemti“ nėra tikslus „likimo lėmimo“ sampratai nusakyti žodis. Laimės „lėmimas“ nėra likimo nustatytas, tam tikros gyvenimo „programos“ užkoduotas nesąmoningo proceso darinys, pritaikytas atskirai kiekvienam individui. Jo teigimu, tokias išvadas galima padaryti paanalizavus *Lietuvių kalbos žodyną*, kur žodžio „lemti“ reikšmė visiškai skiriasi nuo įsivaizduojamosios (kiekvienam žmogui primetamos) likimo prasmės: „spėti“, „burti“, „linkėti“. Tai veiksmažodžiai, turintys pakankamai neutralią poziciją analizuojamosios „likimo“ sąvokos reikšmei. Šioje pozicijoje „lemti“ visų pirma reiškia „išsakyti, pasakyti (ateitį liečiančiais klausimais)“, o ne kategoriškai ir neatitaisomai nulemti kažkieno gyvenimą³¹. Greimo teigimu, visa tai patvirtina ir mitologiniai kontekstai, apibrėžiantys Laimos funkcijas:

[a]r tai būtų *Laima* savo trobelėje ar *trys laimos* palangėje, nei vienu, nei kitu atveju jos nieko „nelemia“ ir žmogaus likimo nenustato, jos tik garsiai praneša <...>. Jeigu esminis Laimos bruožas – žinojimas ir jos pagrindinė funkcija – to žinojimo apskelbimas, tai aišku, kad pats likimas randasi kitur, negu Laima, kad jis yra tikrai Laimos žinojimo objektas³².

Taip pat pažymima, kad likimas yra laiko tėkmė, gerų ir blogų įvykių laikotarpiai, sėkmingos ir nesėkmingos gimimo dienos, kurias, būdama mistinė būtybė ar substancija, Laima žino ir paskelbia.

²⁷ Pranė Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 112.

²⁸ Žr. Pranė Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 112.

²⁹ Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*, sudarė: Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 195.

³⁰ Ten pat, p. 195–196.

³¹ Ten pat, p. 196.

³² Ten pat.

Tuo tarpu *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (2000) aiškinama priešingai Greimo pastebėjimams. Nurodoma, kad *likimas* yra kilęs nuo žodžio „likti“, kad tai – „nuo žmogaus nepriklausomų, neišvengiamų aplinkybių eiga ir dėl gyvenimo sąlygų susidaranti būklė, dalia“³³. *Lietuvių kalbos sinonimų žodyne* (2002) rašoma panašiai, kad veiksmažodis „lemti“ reiškia „nužymėti iš anksto ateitį, dalykų eigą“³⁴. Čia likimo leksinė sąvoka pateikiama kaip „susidariusios aplinkybės“, „dalia“, „liktis“, „skirtis“, „fatumas“ ir „lemtis“. Lemtis – tai, kas neišvengiama, tai, ko pats žmogus negali pakeisti, nulemti ar nuspėti, todėl šiame kontekste ji įgyja mistinę reikšmę. Toks požiūris į likimą yra artimesnis fatalizmui (fatumui), kuris *Naujajame teologijos žodyne* (2003) aiškinamas taip:

<...> tikėjimas, jog visas žmogaus gyvenimas ar pavieniai jo įvykiai, taip pat kosmoso vyksmas iš anksto nulemti neperžvelgiamo likimo. Siejamas su galimu Dievo kišimusi ar nesikišimu į pasaulį ir individualų gyvenimą <...>. Žmogaus perspektyvoje fatalizmas visiškai nuvertina žmogiškąją laisvę ir atsakomybę³⁵.

Vadinasi, jei yra fatumas, nėra jokio laisvo pasirinkimo, laisvos valios. Požiūris į likimą, kaip į fatumą verifikuotinas, nes prieštarauja kai kurių filosofų ir teologijos tyrinėtojų požiūriui dėl laisvos valios nebuvimo. XVII a. prancūzų filosofo Renė Descarteso nuomone, „Viešpats padarė tris dalykus: sukūrė iš nieko, įsikūnijo pasaulyje ir suteikė laisvą valią“³⁶. Apie pastarosios buvimą kalbama ir dominikono neotomisto Abelardo Lobato knygoje *Žmogaus orumas ir likimas* (2001). Ten teigiama, kad žmogus savarankiškai pasirenka sprendimus, gyvenimo ar mąstymo įvykių seką, jis savo valia lemia tai, kas yra jo galioje. Laisvą žmogų Lobatas apibūdina kaip asmenį, gebantį visiškai kontroliuoti save ir tapti kažkuo aukštesniu susiklosčiusių aplinkybių eigoje. Remiantis šia išvalga, galima teigti, kad žmogus šiame kontekste nėra atsitiktinio ir iš anksto nulemtą įvykio auka, bet to įvykio kūrėjas ar net lėmėjas. Laisvę lemia paties žmogaus valia ir jis yra laisvas tada, kai yra savo likimo šeimininkas, kurį suponuoja jo paties valios apraiškos³⁷.

Likimo fenomenas Baroko epochoje. Taip Dievas ir likimas yra suvokiami mūsų laikais. Tuo tarpu Baroko laikotarpiu, kuriame gyvena *Silva Rerum* veikėjai, žmogaus gyvenimo peripetijos traktuojamos visai kitaip. Kaip jau buvo minėta anksčiau, dažnai individas likimą ir tam tikrus gyvenimo įvykius ar ženklus interpretuoja klaidingai, traktuodamas juos per savo individualią arba sociumo suformuotą supratimo prizmę. Todėl religijos (šiuo atveju krikščioniškosios) nuostatos ir

³³ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4-asis patais. leid., redagavo Stasys Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 367.

³⁴ Antanas Lyberis, *Sinonimų žodynas*. 2-asis patais. leid. – Vilnius: Lietuvių kalbos inst., 2002, p. 237.

³⁵ Herbert Vorgrimer, *Naujasis teologijos žodynas*, iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Žukas, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003, p.184.

³⁶ Abelardo Lobato, *Žmogaus orumas ir likimas*, iš ispanų kalbos vertė Dalius Jonkus, Vilnius: Logos leidykla, 2001, p. 74.

³⁷ Žr. Abelardo Lobato, *Žmogaus orumas ir likimas*, iš ispanų kalbos vertė Dalius Jonkus, Vilnius: Logos leidykla, 2001, p. 74–75.

moralinės normos atspindi tam tikrą, visai bendruomenei būdingą supratimą apie dvasiškus ir gyvenimiškus dalykus, kuriuos formuoja sociumas ir tam tikras istorinis laikotarpis. Baroko laikotarpiu Europoje žmogus pasijunta tarsi grįžęs į primityvią chaoso būseną, kur ant jo pečių krinta ne tik nenuspėjamas ir sunkus likimas, bet ir tariamai žiaurios Dievo pamokos. Išpopuliarėja prievartos tema, kurios atsiradimą lėmė karai ir religinės nesantaikos. Teigiama, kad Dievas leidžia pasaulyje viešpatauti šėtonui, taip išbandydamas žmones, kuriems yra suteikiama laisva valia ir išganymo kelio pasirinkimas. Kaip teigia Darius Kuolys,

XVII šimtmeityje Lietuvos istorija įgyja naują kultūrinį kontekstą – tautos praeitis paverčiama sudėtine baroko kultūros dalimi. To laikotarpio žmogus suprato laisvę kaip išorinę nepriklausomybę ir stengėsi įsitvirtinti socialinėje sąrangoje – kaip vienintelėje ir baigtinėje erdvėje³⁸.

Anot Kuolio, asmuo šiuo laikotarpiu verčiamas apsispręsti dieviškosios transcendencijos atžvilgiu³⁹. Dievybė baroko žmogui atsiskleidžia įvairiais savo pavidalais. Tačiau pasikeičia ir asmens laikysena prieš Viešpatį, kuri tampa įvairi ir nevienalytė. XVII a. Lietuvos žmogus sueina į tiesioginį ar net asmeninį santykį su Dievu. „Viešpats pasidaro ne tik kaip didingas, rūstus, visagalis pasaulio prasmingumo sergėtojas, bet visų pirma – kaip rūpestingas asmeninio žmogaus buvimo puoselėtojas, kaip „mano Dievas“⁴⁰. Atsiradus tokiam intymiam ryšiui su Dievu, Lietuvos žmogus pradeda suvokti savo vertę ir lygybę prieš Kūrėją ir ima su juo „šnekučiuotis“, kaip lygus su lygiu. Išnyksta iš senovės susiklosčiusi Viešpaties baimės vizija, nors pagarbumas niekur nedingsta. Jėzuitas Ignacas Lojola iškelia žmogų, kaip esybę, siekiančią lygiavertės jungties su Kūrėju, sekančia Kristumi ir puoselėjančia savyje Jo dorybes. Taip Lietuvos Baroko epochoje atsirado „gerojo Rūpintojėlio“ ir „atlaidaus Dievo“ sampratos, o „asmenybė parpuola prieš Kūrėją, atsiduoda jo valiai, bet suvokia ir savo žmogišką didybę. Ji reikalauja asmeninio Dievo atsako į savo sielos šauksmą. Todėl atsiranda vyraujanti religinė būsena – skausmingas Viešpaties ieškojimas“⁴¹. Šis aktas galėjo tapti pagrindine prielaida atsirasti Dievo bausmės vizijai, savasties sumenkinimui ir sąmoningam savo gyvenimo atidavimui į Kūrėjo rankas. Toks asmens atsidavimas ir vėlesnis jo įsivaizdavimas apie Viešpaties skirtąjį likimą ir galėjo išsivystyti iš noro būti silpnu ir valdomu. Jei individas įsivaizduojąs, kad savo gyvenimą paskiria Dievui, tai visai logiška, kad jis taip pat mano (ar tiki), jog visus jo gyvenimo įvykius Viešpats ir formuoja. Tačiau toks fenomenalus mąstymas išbalansuoja asmenybę, ją dvasiškai suskaldo ir priveda prie savo tapatybės

³⁸ Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 130.

³⁹ Žr. Darius Kuolys. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 130

⁴⁰ Darius Kuolys, *op. cit.*, p.142.

⁴¹ Ten pat, p. 149.

sumenkinimo, nes kiekviena gyvenimo neganda suvokiama kaip Dievo bausmė. Vėlgi iškyla kita priešprieša, nes krikščionių Dievas yra Meilė, o Dieviška Meilė negali kerštauti ar bausti.

Analizuojant skirtingų mokslo ir religijos atstovų teorijas ir aprašus, susijusius su likimo tema, iškyla daug neapibrėžtumo ir prieštaravimo. Vienų autorių teigiama, kad Laima, kaip dievybė, skiria likimą kūdikiui gimus, kitų – kad jį tiesiog žino; *Tarptautinių žodžių*, *Terminų* ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodynai* likimą ir su juo susijusias sampratas apibūdina kaip neišvengiamybę, tuo tarpu *Naujasis teologijos žodynas* visiškai paneigia likimo kaip fatumo buvimą krikščionybėje, kuris pažeidžia Dievo žmogui suteiktą malonę – laisvą valią. Jeigu Dievas leido žmogui rinktis suteikdamas laisvą valią, jei krikščioniškoji teologija nepripažįsta fatumo sąvokos, jei Laima visai nelemia likimų, bet kaip aiškiaregė mato ateitį – iškyla hipotezė apie iš anksto griežtai nulemtą likimo nebuvimą. Remiantis šiuo samprotavimu, galima teigti, kad pats individas dėl savo charakterio, temperamento, socialinės aplinkos ir moralinių įsitikinimų, pasirinkdamas ir mąstydamas tam tikras situacijas, lemia tolesnę įvykių seką savo gyvenime – savo likimą, kas gali būti (iš dalies) paaiškinta iš psichoanalitinės perspektyvos. Visa tai įrodytų likimo sampratos polisemantiškumas. Kaip galime pamatyti, įvairios mokslo šakos ir teorijos šį reiškinį suvokia skirtingai, priskirdami jam tam tikras savybes, bruožus ir pan. Svarbu suvokti, kad nėra vienos teisingos nuomonės ar įrodymo, kaip iš tiesų likimas pasireiškia ir koku būdu atsiranda. Tačiau jį visada galima bandyti suvokti ir interpretuoti analizuojant aplinką ir patį žmogų įvairiais aspektais. Vienas iš jų – psichoanalizės siūlomas rakursas.

2. 3. LIKIMAS KAIP (POST)FROIDISTINĖS PSICHOANALIZĖS FENOMENAS (SIGMUNDO FREUDO SEKSUALUMO (LIBIDO) IR ERICHO FROMMO MEILĖS, DESTRUKTYVUMO KONCEPCIJOS)

„Psichoanalizės disciplina siejama su Sigmundu Freudu, kuris dvidešimtojo amžiaus pradžioje apibrėžė pagrindines psichoanalizės kategorijas“⁴². Freudas buvo vienas iš tų, kurie „išardė Švietimo epochos pamatus – įsitikinimą, jog subjektas remiasi racionalumu, protu bei pats lemia savo veiksmus“⁴³. Tuo metu buvo pateikta nauja žmogaus prigimties interpretacija, kurioje nepriklausomai nuo racionalumo, pasirinkimų variacijos, individo veiksmus vienoje ar kitoje srityje visgi lemia

⁴² „Psichoanalizė ir postfeministinė kritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, op. cit., p. 184.

⁴³ Ten pat, p. 184.

nematomi veiksniai – istorinės aplinkybės, gamybos procesai ir sąmonė, kurie ir suformuoja subjektą. <...> [Ž]mogus imamas suvokti kaip būtybė, panirusi istorinėse aplinkybėse ir laike, kuriama darbo santykių bei sąlygojama savo kūniškumo⁴⁴.

Freudas neketino sukurti naujo mokslo, tačiau jo tyrinėjimai, pastebėjimai ir hipotezės iš pagrindų pakeitė suvokimą apie esminius žmogaus instinktus, psichologinius sąmonės ir biologinius organizmo procesus. Knygoje *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*⁴⁵ rašoma, kad iki Freudo psichika buvo tapatinama su sąmone. Tačiau Freudas sugebėjo pagrįsti, jog dar egzistuoja ir nesąmoningoji sąmonės sfera (arba *Id*), kuri dabar yra dažniau įvardijama kaip sąmonė. Tokiu būdu atskiro individo gyvenimas traktuojamas kaip giluminių sąmonės procesų lemiamų ir tarpusavyje susietų veiksmų, poelgių, minčių išraiškų visuma, kuriais žmogus gali sąmoningai ir (ar) dažniau nesąmoningai išreikšti savo charakterį ir (ar) temperamentą. Todėl psichoanalitikų tarpe yra labai paplitęs posakis „tavo charakteris – tavo likimas“⁴⁶. Šios psichoanalitinės likimo sampratos traktavimas yra labai svarbus bandant atskleisti, kaip likimo fenomenas pasireiškia analizuojamuose kūriniuose, remiantis kai kuriais Sigmundo Freudo seksualumo, mirties ir traumos fiksacijos ir Ericho Frommo meilės ir destruktivumo psichoanalitiniais apibrėžimais. Todėl šiame bakalauro darbe bus bandoma parodyti, kaip minėtų romanų veikėjų charakterių savybės, įsitikinimai, gyvenamoji aplinka ir epocha gali lemti ir varijuoti jų likimus.

Sigmundo Freudo psichoanalizė. Psichoanalitinė Freudo teorija vadovaujasi pozityvizmui artima mokslinio pažinimo samprata. Pagal šią teoriją žmogaus dvasinis pasaulis yra aiškinamas pagal jo organizmo biologiskumą, kurie analizuojami per tam tikrus mokslinius faktus. Pasaulis buvo suvokiamas kaip instinktyvus, iracionalus, kupinas nesąmoningų reiškinių ir poelgių, kurie slypi už sąmoningų individo veiksmų, minčių, poelgių, kalbos ir kt. Freudas išskyrė destruktivumo (mirties) problemą, kurią suskaidė į dvi neapykantos rūšis: racionalią ir iracionalią. Racionali neapykanta autoriaus aiškinama kaip individo reakcija į grėsmę, kuri gali pakenkti jo paties ar kito asmens laisvei, gyvybei ar idėjoms. Todėl pagal šią prielaidą yra išskiriama racionali, biologinė pagarba gyvenimui, kuri pasireiškia kaip savisaugos instinktas. Tuo tarpu iracionali neapykanta yra kildinama iš individo charakterio savitumo (impulsyvumo, choleriškumo, bailumo ir pan.). Iracionali neapykanta – tai aistra griauti ir luošinti gyvenimą, kuri gali būti nukreipta ir prieš kitus asmenis, ir prieš save patį⁴⁷.

⁴⁴XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams, sudarytoja Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 184.

⁴⁵Žr. Leonarda Jekentaitė, *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 37–38.

⁴⁶Leonarda Jekentaitė, *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 38.

⁴⁷Žr. Erichas Fromas, „Moralinės žmogaus galios“, in: *Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio etikos*. Redagavo: Algirdas Degutis, Bronius Kuzmickas, Gražina Miniotaitė ir kt. Vilnius: Mintis, 1989, p. 323–324.

Psichoanalitinių tyrinėjimų pradžioje Freudas buvo labiau susikonscentravęs ties iškelta libido (seksualumo arba gyvybės) teorija. Tačiau vėlyvuoju savo gyvenimo laikotarpiu, permąstydamas iškeltas hipotezes, jis vis labiau linko į mirties (destruktyvumo) analizavimą, o libido terminas tapo universalesniu ir nesukonscentruotu vien tik į seksualumą. Knygoje *Anapūs malonumo principo*⁴⁸, Freudas yra teigiama, kad daugeliu atveju netekties (gedulo ar mylimo subjekto praradimo) periodo išgyvenimo metu pasireiškia melancholijai būdingi požymiai. Nurodoma, kad melancholijai būdinga gili ir skausminga nuotaika, savęs menkinimas, išnykęs domėjimasis išoriniu pasauliu ir kitais žmonėmis, dingsta gebėjimas mylėti ir produktyviai dirbti. Dažna tokios būklės pasekmė yra ir noras sau priekaištauti, kaltinti ir laukti bausmės. Anot Freudas, „<...> realybės patirtis parodė, kad kai mylimas objektas nebeegzistuoja [žmogui mirus ar tiesiog išsiskyrus – *įterpta* L. V.], ir dabar reikalauja atitraukti visas libido galias ir ryšius su šiuo objektu. Dėl to kyla suprantamas priešinimasis <...>“⁴⁹, kuris dažniausiai pasireiškia gilia melancholija ir destruktyvumu. Ilgainiui tai gali išsivystyti į neurozę, o pastaroji į agresiją, dažniau nukreiptą prieš save patį ar prieš kitus subjektus. Freudas yra pastebėta ir tai, kad psichinių procesų vyksmą automatiškai reguliuoja malonumo principas. Manoma, kad jį visuomet skatina kokia nors nemaloni įtampa, kurią psichika stengiasi sumažinti siekdama malonumo. Tokiu būdu psichinių procesų metu organizmas stengiasi pašalinti nemalonumą, suteikdamas sau malonius pojūčius, kuriu metu pasiekama libido iškrova⁵⁰.

Ypatingai svarbi šiam bakalauro darbui Freudas įžvalga – *fiksacija į traumą ir tabu*. Savo darbuose Freudas aktualizuoja vaikystėje patirtus įspūdžius, patirtis ir traumas, kurios, asmenybei užaugus, yra sąmonės blokuojami ir nustumiami į pasąmonę. Šie užslopinti atsiminimai sudaro psichinius blokus. Pastarieji dažniausiai yra sąmoningai nesuvokiami, tačiau sudaro kliūtis individo pilnaverčio gyvenimo išpildymui: ugdo fobijas, melancholiją, savivertės sumenkėjimą, iracionalų destruktyvumą, tikėjimą į prakeiksmus ir t.t. Freudas buvo pastebėta, kad kai kurie pacientai „<...> fiksuojasi į tam tikrą praeities fragmentą, neįstengia nuo jo išsivaduoti, ir kaip tik dėl to [jiems] svetima ir dabartis ir ateitis“⁵¹. Tokie žmonės, užfiksavę praeities sielvarto dirgiklius jaučiasi abejingi ateičiai ir dabarčiai, jie gyvena vien praeities sukrėtimu, jame ištirpsta ir patys save pasmerkia kančioms, melancholijai, visiškai apatijai ar savęs kankinimui tam tikromis bausmėmis. Dažnas bausmių siekis yra kildinamas iš tam tikrų tabu, kurie yra specifiniai skirtinguose visuomenės sluoksniuose, kultūrose, religijose ir pan. Bausmė, tiek paties asmens savęs kaltinimas

⁴⁸ Sigmund Freud, *Anapūs malonumo principo*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius; Vyturys, 1999.

⁴⁹ Ten pat, p. 12–13.

⁵⁰ Žr. Sigmund Freud, *Anapūs malonumo principo*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius; Vyturys, 1999, p. 38.

⁵¹ Sigmund Freud, *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*, iš vokiečių kalbos vertė Austėja Markevičiūtė, ALK, Vaga, 1999, p. 249.

dėl tabu paneigimo ar kitų individų pasmerkimas, yra žinoma nuo senų senovės ir yra kildinamas iš primityvios psichikos pasaulėvokos pradmenų. Genties vadui įtvirtinus tam tikrus tabu, jis gebės valdyti jos narius, atitraukdamas bausmės ir pasmerkimo baimę individus nuo jam nenaudingų veiksmų. Įdomus momentas yra tas, kad tabu nebūtų pažeidžiamas, primityvios gentys ar net civilizuotos visuomenės nariai (pvz. krikščionys), sukurdamo gąsdinančius dievybių ir piktųjų dvasių vaizdinius. Pastarieji genties vadų ar žiniuonių buvo įtikinami, kad tradicijų bei įstatymų nesilaikantys asmenys bus nubausti dievybių. Todėl tabu pažeidimas kėlė ir vis dar kelia baimę ir nerimą.

Iš pradžių bausmę už tabu pažeidimą užtikrina vidinė, automatiškai veikianti instancija. Pažeistas tabu pats keršija už save. Ilgainiui atsiradus dievų ir demonų vaizdiniams, su kuriais siejamas tabu, automatinės bausmės laukiama iš dievybės. Kitais atvejais, veikiausiai dėl tolesnės sąvokos raidos, pati bendruomenė imasi bausti nusikaltusįjį, kurio poelgis kelia grėsmę gentainiams⁵².

Tabu perspektyva išliko ir mūsų laikais. Ją nesunkiai galima atsekti religijose, politikoje, moralinėse apibrėžtyse ir įstatymuose, kur pastarųjų įtvirtinimui yra naudojamas gąsdinimo ir bausmės momentas.

Ericho Frommo humanistinė psichoanalizė. Veikale *Menas mylėti*⁵³ (1956) Frommas pateikia priešingą Freudui nuomonę apie meilę, kurią pastarasis tapatino su fiziologiniais žmogaus organizmo procesais, su libido, kaip seksualinės potencijos (energijos) iškrova. Lytinio potraukio tenkinimas ankstyvojo Freudo buvo suprimityvintas iki esminių žmogaus instinktų, seksualinės įtampos pašalinimo per geismo objektą. Tuo tarpu Frommas meilę vadina menu, kurio amato reikia sunkiai bei intensyviai mokytis ir bandyti perprasti. Fromiškoji meilė pasireiškia ne vien kaip lytinis aktas, bet labiau kaip dvasinis ryšys tarp partnerių. Esminė žmogaus problema, anot Frommo, yra ta, kad žmogus nelabai suvokia, ką iš tiesų reiškia žodis „mylėti“. Dažnas žmogus meilės subjektą nori nusavinti, jį turėti kaip objektą, nudaiktinti ir kontroliuoti. Tokie žmonės nori dominuoti ir valdyti partnerį, atimti iš meilės objekto laisvę ir visada tik imti. Šioje vietoje Frommas išskiria *aktyvųjį simbiozinizmą*⁵⁴, kuris dar įvardijamas kaip *sadizmas* (dominavimas). Į sadizmą linkęs asmuo nori valdyti ir savo valiai pajungti kitą asmenį, kuris jį garbintų, vykdytų visas užgaidas ir tarsi taptų sadisto dalimi, su kuria jis pavaldus daryti ką tinkamas. Toks sadistiško asmens garbinimas suteikia pastarajam malonumą, gelbėja nuo vienatvės ir nepilnavertiškumo jausmo.

⁵² Sigmund Freud, *Totemas ir tabu: kai kurie sutapimai laukinių ir neurotikų psichikos gyvenime*, Vilnius: Vaga, 2010, p. 72.

⁵³ Žr. Erichas Frommas, *Menas mylėti*, iš anglų kalbos vertė Leonarda Jekentaitė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.

⁵⁴ Žr. Erichas Frommas, *Menas mylėti*, iš anglų kalbos vertė Leonarda Jekentaitė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 17.

Priešinga *sadizmui* apraiška – *mazochizmas* arba *pasyvioji simbiozė*⁵⁵. Tokio tipo žmonių pasitaiko dažniau. Jie yra linkę malšinti vienatvės jausmą tapdami kito asmens dalimi, jo įrankiu ir visiškai atsiduoda išsirinktojo „šeimininko“ valiai, nes be jo mazochistinė asmenybė neišsivaizduoja savo gyvenimo. Be to, kaip toliau teigia Frommas, „[j]ėga to, kuriam ji [mazochistinė asmenybė – *įterpta* L.V.] lenkiasi, yra perdėta, tai gali būti žmogus ar dievas; jis yra viskas, aš esu niekas, išskyrus tai, kad esu jo dalis“⁵⁶. Frommo teigimu, toks žmogus nedaro sprendimų, niekada nerizikuoja, o tiesiog gyvena, tapdamas kitų asmenų valios dalimi. Polinkis į mazochizmą atsiranda jaučiant vienatvės baimę, nesugebėjimą integruotis visuomenėje ir bijant priimti sprendimus savarankiškai. Tačiau reikia pastebėti ir tai, kad šios sampratos yra taikytinos ne tik seksualumo (meilės) sferoje, bet gyvenime apskritai, nes

Galima mazochistiškai atsiduoti likimui, ligai, ritminei muzikai, narkotikų ar hipnozinio transo sukeltai orgiastinei būsenai, [Dievui – *įterpta* L.V.] – visais šiais atvejais asmuo išsižada savo neliečiamybės ir paverčia save išorinės jėgos įrankiu, jam nebereikia pačiam spręsti gyvenimo problemos⁵⁷.

Tačiau pastebėtina tai, kad ir sadistas, ir mazochistas yra priklausomi vienas nuo kito (jei sadistas yra asmuo, o ne antgamtinė būtybė ar koks kitas reiškiny, daiktas ir pan.). Frommo teigimu, skirtumas tarp jų yra tas, kad sadistinė asmenybė nuolat vadovauja, žemina, skaudina ir visokeriopai valdo kitą asmenį, o mazochistas – leidžiasi būti vadovaujamu, žeminamu, skaudinamu ir valdomu.

Kitame veikale – *Žmogaus širdis: Jos gebėjimas kurti gėrį ir blogį* (2009) – autorius kalba apie priešingą meilei žmogaus prigimtį – destruktivumą. Anot Frommo, vienas iš agresijos ir smurto skatintojų yra *frustracija*⁵⁸, kuri atsiranda tada, kai žmogus (ar gyvūnas) nepatenkina kokio nors savo noro ar poreikio ir pradeda elgtis agresyviai kitu asmenų (supančios aplinkos plačiaja prasme) arba savo paties atžvilgiu. Frommo teigimu, frustracija neretai pasireiškia ir kaip noras bet kuria kaina gauti tai, ko asmuo negali turėti arba yra praradęs (tai gali būti žmogus, daiktas ir pan.). Tokiu būdu *išsivysto* pavydo jausmas, kuris dažnai tampa destruktiviai nukreiptas prieš pavydo objektą ir (ar) subjektą. Kaip tolimesnė destruktivaus elgesio reakcija pasireiškia *smurtas iš keršto*. Šis neturi gynybinės funkcijos, bet yra nukreiptas prieš esamąjį ar įsivaizduojamąjį skriaudiką. Tokia smurtavimo išraiška yra būdinga neproduktyvaus tipo asmenybei, kuri tokiu būdu nori susigražinti prarastą savigarbą ir siekia pažeminti, įskaudinti skriaudiką.

⁵⁵ Erichas Frommas, *Menas mylėti*, iš anglų kalbos vertė Leonarda Jekentaitė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 17.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Žr. Erich Fromm, *Žmogaus širdis: jos gebėjimas kurti gėrį ir blogį*, iš anglų kalbos vertė Jolanta Kriūnienė, Kaunas: Verba verba, 2009, p. 22.

Frommo teigimu, „[s]u kerštingu smurtu glaudžiai susijęs dar vieno tipo destruktivumas, kurio priežastis – *tikėjimo susvyravimas* <...>“⁵⁹. Toks psichinis reiškinyss dažniausiai pasireiškia vaikystėje, kai vaikas dar tik pradeda pažinti pasaulį, bet pasitaiko ir brandžioje žmogaus gyvenimo stadijoje. Grįžtant prie vaikiškosios psichikos, reikia pastebėti, kad pirmaisiais gyvenimo metais asmuo tiki meile, gėriu ar net teisingumu, nes tėvai juo rūpinasi, jis gali džiaugtis nerūpestingu gyvenimu ir bando pažinti aplinką. Tačiau ateina periodas, kai vaikas pradeda suprasti, kad tėvai jam meluoja (pvz., tave atnešė gandas) arba pamato jų agresyvų tarpusavio elgesį, stebi barnius ir pan. Dėl to vaikas jaučiasi nelaimingas arba išsigąsta, tačiau tėvai dažnai nesupranta tokios savo atžalos būsenos arba tiesios nekreipia dėmesio, suvokdami tai kaip kaprizus. Tai pirmas kartas, kai susvyruoja žmogaus tikėjimas meile (dažnai tėvų), gerumu ir teisingumu. Šis reiškinyss pasireiškia ir religinėje sferoje. Kai vaikas, auklėjamas religinėje aplinkoje, dažnai mato agresyvų ir neteisingą suaugusiųjų elgesį, susiduria su mirtimis (giminių, draugų ar mylimo augintinio), pakinta jo tikėjimas ir pasitikėjimas teisingu bei geraširdžiu Dievu⁶⁰. Ilgainiui giliai nusivylęs ir apgautas žmogus praranda tikėjimą gėriu, tampa ciniku, jaučiasi ir pats esąs blogas ir todėl visokeriopai bando tai įrodyti per destrukciją, tokiu būdu atpalaiduodamas (išreiškdamas) savo neapykantą pasauliui.

Žmogaus širdyje Frommas išskiria dar vieną šiam bakalauro darbui reikšmingą smurto sampratą – *kompensuojamąjį smurtą*⁶¹. Autoriaus tvirtinimu, ši smurto rūšis yra labiau patologiška, nes tokiu būdu impotentiškas (nesugebantis kurti, priimti sprendimų, nesinaudojantis savo laisva valia) asmuo, savo neproduktyvumą kompensuoja griovimu, nes „[Ž]mogus, kuris nesugeba kurti, nori griauti. [Ž]mogus turi destruktivios ir sadistinės prievartos potencialą, kadangi jis nėra daiktas ir kadangi, negalėdamas kurti gyvenimo, turi pamėginti jį griauti“⁶².

Remiantis šia Freudų ir Frommo teorinės psichoanalizės baze, galima pastebėti, kad labai daug dalykų priklauso nuo emocinio ir psichologinio asmens nusiteikimo, jo asmenybės apskritai. Skirtingu laikotarpiu ir įvairiais gyvenimo momentais, žmonės nevienodai suvokia likimą ar paties asmens prisidėjimą prie tam tikrų įvykusių situacijų. Kultūra, tradicijos, tikėjimas ir auklėjimas turi didelę reikšmę individo pasaulėvaizdžiui, savęs supratimui ir tam, kaip jis mąstys savo likimą. Visa tai taip pat formuoja žmogaus charakterį, jo vertybes ir įsitikinimus. Likimo tema yra fenomenali ir į lemties klausimą niekada nebus pateikta vieno atsakymo. Tačiau kaip vieną iš galimų likimo fenomenų aiškinimų galima išskirti psichoanalizę.

⁵⁹ Erich Fromm, *Žmogaus širdis: jos gebėjimas kurti gėrį ir blogį*, iš anglų kalbos vertė Jolanta Kriūnienė, Kaunas: Verba verba, 2009, p. 24.

⁶⁰ Ten pat, p. 25.

⁶¹ Ten pat, p. 27.

⁶² Ten pat, p. 28–30.

III. LIKIMO (IŠ)RAIŠKA ROMANUOSE

2.2. SAULIAUS TOMO KONDROTO: ŽALČIO ŽVILGSNIS: PSICHOANALITINIS LIKIMO CHARAKTERISTIKOS AIŠKINIMAS

Krikščionių tikėjime gyvatė yra tapatinama su nuodėme, aistromis ir pagundomis. Tačiau pagonybės laikais Lietuvoje buvo paplitęs tikėjimas, kad „<...> slibinai, gyvatės, žalčiai baudžia žmones už jų nuodėmes. Jie yra teisybės prižiūrėtojai, bausmių vykdytojai“⁶³. Anot Pranės Dundulienės, „[g]yvatės ar žalčio vaizdavimas daugiausia buvo susijęs su žmogaus išėjimu iš šio pasaulio bei pomirtiniu gyvenimu. Šie ropliai rūpinosi ne tik gyvo žmogaus gerove, bet ir tolesniu jo gyvenimu požemio karalystėje <...>“⁶⁴. Sauliaus Tomo Kondroto romano *Žalčio žvilgsnis* pavadinimas yra savotiška nuoroda į nuodėmes ir mirtį.

Svariai šio darbo analizei apie S. T. Kondroto kūrybą ir romaną *Žalčio žvilgsnis* yra pasakęs vienas garsiausių lietuvių literatūros tyrinėtojų ir kritikų – Albertas Zalatorius, kad

Meilę S. T. Kondrotas dažniausiai traktuoja kaip aistrą <...>. <...> Geidulingumas – pastoviausia jų emocija, nors jie ir stengiasi ją sutramdyti ar nuo jos pabėgti. Iki „Žalčio žvilgsnio“ lietuvių literatūroje nebuvo romano, kur ši žmogaus prigimties pusė būtų išvystyta iki destruktivaus ir tragiško kraštutinumo⁶⁵.

Todėl ši mintis gali būti grįstai išplečiama pritaikant psichoanalitinę kūrinio veikėjų ir jų gyvenimo įvykių interpretaciją.

Romane kalbama apie Meižių giminę – pradedant seneliais ir baigiant vaikaičiais, kurie anksčiau ar vėliau miršta arba tragiškai žūva. Todėl ne veltui knyga yra dedikuojama „[a]tminimui visų protėvių, kurių kraujas teka mumyse ir su kuriais, deja, niekadės jau nelemta mums susitikti“⁶⁶. Autoriaus yra sukurta niūri ir tamsi atmosfera, įvedama pagoniškų tradicijų ir krikščioniškojo tikėjimo opozicija, kas būtų palanki terpė personažų likimus analizuoti kaip Dievo ar dievų duotybę (likimą). Tačiau šio darbo tikslas yra paaiškinti susiklosčiusius viena ar kita linkme ryškiausių romano veikėjų – Kristupo Meižio, Pipiro, Gaurusio Meižio, Lizano ir Reginos – gyvenimo įvykius ir jų charakterių savitumus, remiantis Freudo ir Frommo minėtomis psichoanalizės koncepcijomis.

Žalčio žvilgsnis pradedamas seniausiu iš Meižių – Seneliu ir jauniausiu bei paskutiniu giminės palikuoniu – anūku Kristupu. Romano pradžioje aptinkamas įvedimas į mirties temą. Pastarosios vaizdavimas pateikiamas ne pirmoje romano eilutėje, bet kiek tolėliau, trumpai aprašius kaimišką peizažą ateinant žiemai. Po šio pavaizdavimo netikėtai įterpiama melancholiškai liūdna

⁶³ Pranė Dundulienė, *Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje*, Vilnius: Mintis, 1996, p. 96.

⁶⁴ Ten pat, p. 86.

⁶⁵ Albertas Zalatorius, „Žalčio žvilgsnio šaltis ir sugestija“, *Pergalė*, 1982, Nr. 2, p. 139–140.

⁶⁶ Saulius Tomas Kondrotas, *Žalčio žvilgsnis*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 5. Toliau tekste, cituojant iš šio šaltinio, skliaustuose rašoma santrumpa (ŽŽ) ir puslapis.

mirties gaida: „Tik dabar mes pajutome, kaip mūsų mažai, nors iš tiesų tetrūko vieno“ (ŽŽ, p. 6). Šioje vietoje kalbama apie seniausio iš Meižių – senelio – mirtį. Šis visiškai natūralus procesas sukrėtė anūko Kristupo gyvenimą, suformavo tam tikrą pasaulėvaizdį, kuris nepasikeitė per visą gyvenimą.

Kristupas Meižis. Analizuojant šį personažą, galima pastebėti, kad Kristupo pasaulėjautos susiformavimui reikšmės turi ne tik senelio mirtis, bet ir specifinis tėvų auklėjimas, tam tikrų tradicijų ir požiūrių laikymasis, kurių principais gyventa visų šeimos protėvių.

Kristupui esant dar visai vaiku, tėvas jį moko, kad reikia būti tikru vyru, slėpti savo jausmus ir niekada neverkti, nes esą Meižiai taip nedaro: „– Neverk. Mes Meižiai. Tu vyras. Mums nedera verkti“ (ŽŽ, p. 9). Tai pirmasis tabu, apie kurį kalbama romane. Kaip galima pastebėti, toliau yra aprašoma daug kitų draudžiamų dalykų ar saviraiškų šioje šeimoje. Vienas iš jų – draudimas juoktis. Meižiams negalima juoktis, nes laimę ir džiaugsmą jie supranta kaip nepagarbą Dievui: „– Kol šioj pakalnėj tebėra skausmas ir skriauda, nedera juoktis ir šaipytis. Dievui tas nepatinka. Ar supratai?“ (ŽŽ, p. 17). Tai dar vienas šeimos tabu, kuris draudžia džiaugsmą, skatina nuolatinį liūdesį ir pasinėrimą į pastovius gaudžius apmąstymus. Tokios tradicijos, o tiksliau tabu, skatina melancholiškos atmosferos atsiradimą šeimoje, artimų ir šiltų santykių nebuvimą, nes rodyti jausmus yra draudžiama. Šie ir kiti draudimai ilgainiui giliai įsišaknija žmogaus sąmonėje, kuri vėliau gali turėti reikšmės formuojantis asmenybei, jos charakteriui.

Kitas vaikystėje patirtas įvykis, kuris matyti Kristupo charakteryje jam užaugus, yra motinos gąsdinimai ir jo asmens sumenkinimas. Pats vaikinys atsimena, kad stengėsi visada būti paklusnus ir nieko blogo, ar to, kas nepatinka tėvams, nedaryti. Tačiau dėl vaikiško nerangumo, tam tikrų atsitikimų yra įvykę ir įpykusi motina nuolat vaiką plūsdavo: „– Amžinai tu ką nors sugadini ir sulaužai, – tvirtindavo ji. – Į kapus mane jūs nuvarysit. Štai numirsiu, užkas, o tada žinokitės“ (ŽŽ, p. 18). Toks neadekvatus pykčio išliejimas ant vaiko, kaltės jausmo žadinimas ir jo asmens pristatymas, kaip niekam tikusio visko griovėjo ar laužytojo, gali sukelti negrįžtamus psichikos sutrikimus, baimes ir norą atsiskirti nuo žmonių. Pastarieji bruožai ypatingai ima ryškėti po senelio mirties: „Stengėmės laikytis greta, o iš tiesų visi trys mes buvom kas sau, tarsi raktai nutrūkus virvelei, ant kurios jie buvo suverti. Pamažu aš pajutau, jog ši vienvė man ima patikti“ (ŽŽ, p. 6). Šioje vietoje ypatingai krenta į akis tai, kad visi tradicijų puoselėjami tabu, šeimos vyriškumo „kodeksas“, draudimas rodyti jausmus ir pasinėrimas savyje šeimą tik dar labiau nutolina, nebejaučiama jokio artumo. Dėl to šeimos nariai jaučiasi sugniuždyti, nelaimingi ir vieniši.

Analizuojant Kristupo atvejį, vis labiau aiškėja, kad vaikystėje jis galėjo patirti froidiškąją fiksaciją į traumą. Nustūmęs vaikystėje patirtus tabu ir artimųjų priekaištus, tapęs vyru, Kristupas tampa niūriu atsiskyrėliu, niekada nesišypsančiu ir rūstaus žvilgsnio žmogumi. Šio vyro gyvenimas

yra įprastas, net nuobodus, ir labiau primenantis egzistavimą, o ne gyvenimą. Kaip ir visi jo giminės vyrai, Kristupas negali džiūgauti, linksmintis ir džiaugtis gyvenimu, nes vaikystės auklėjimas giliai įstrigo Kristupo sąmonėje ir suformulavo tokią jo asmenybę. Freudas buvo pastebėjęs, kad kai kurie žmonės „<...> fiksuojasi į tam tikrą praeities fragmentą, neįstengia nuo jo išsivaduoti <...>“⁶⁷. Toks sąmonės reiškinytis yra galimai pastebimas ir Kristupo atveju. Jis tapo šablonišku Meižių šeimos vyriškos lyties atstovu su primestomis vertybėmis, kurios slegia jo sąmonę tapdamos psichiniais blokais, neleidžiančiais keisti savo asmenybės ir požiūrio į gyvenimą, nes tai irgi – tabu.

Kristupas patiria esminį lūžį – įsimyli savo gyvenamą apylinkių merginą Pimę. Tačiau atkreipiamas dėmesys į tai, kad subjekto jausmai yra labiau panašūs į poreikį ar siekiamybę, nes mergina savo noru atsisako tekėti, bijodama jo rūstaus būdo. Pastebėtina tai, kad Kristupas gali atitikti Frommo iškeltą „meilės meno“ modelį, nes vaikinai tiksliai nesuvokia, kas yra meilė. Noras užkariauti šią merginą perauga į priklausomybę ir Kristupas iš nevilties imasi net užkalbėjimų: „<...> Negaliu aš be tavęs gyventi, kaip žemė negali be vandens būti. Džiūsta mano burna, dantys, džiūki, jauna mergaitė Eufemija, apie mane, Kristupą, dieną ir naktį, kad nei valgyme nesuvalgytum, nei gėrime nesugertum <...>“ (ŽŽ, p. 49). Toks, galima sakyti, obsesinis noras gauti trokštamą subjektą perauga į lengvą mazochizmo būseną, kai žmogus nebeįsivaizduoja savo gyvenimo be kito asmens, o pastarasis tampa viso jo gyvenimo tikslu. Suvokdamas savo gyvavimo tuštumą, Kristupas Pimės pagalba nori numalšinti vienatvės jausmą. Žinodamas, kad grafas Pipiras visomis jėgomis siekia šios merginos, Kristupas neatsitraukia ir tokiu būdu pats pasirenka savo likimą. Nepaisydamas grafo grąsinimų, užgauliojimų ir gąsdinimų, Meižis, būdamas inertiškas romano charakteris, nesiima jokių atsargumo priemonių ir nepaisydamas įspėjimų veda Pimę. Tokiu būdu Kristupas užsitraukia neurotišką Pipiro pagiežą ir kerštą, kuris priveda prie kraujo praliejimo. Grafas beširdiškai nužudo Kristupą, o Pimę išniekintą palieka rogėse.

Grafas Emilis (Pipiras). „Negalėdamas patenkinti savo instinktyvių siekimų, slopindamas juos, individas sąmoningai ar nesąmoningai jaučia nepasitenkinimą kultūros apribojimais, jaučiasi nelaimingas, kaupiasi susierzinimas, pyktis“⁶⁸, – teiginys, kurį būtų galima nesunkiai pritaikyti Pipiro atveju. Gimęs su įgimta patologija (dešinė ranka tik su trimis pirštais), Pipiras, jausdamasis nepilnaverčiu ir savo kompleksų gniuždomas, atsiriboja nuo žmonių. Jaunajam grafiui atrodo, kad visi iš jo šaiposi, o aplinkiniams jis kelia tik šleikštulį. Dėl šios priežasties Emilis jaučias galįs neapkęsti, menkinti ir keršyti visam pasauliui, nes gyvenimas jam buvo, ir yra negailestingas. Jis „užsidaro“ savo negalioje ir, kaip rodo romano kontekstas, nieko nedaro, kad pakeistų savo

⁶⁷ Sigmund Freud (1999), *op. cit.*, p. 249.

⁶⁸ Leonarda Jekentaitė, *De profundis. Psichoanalitinės filosofijos žvilgsniu apie mąstytojus ir menininkus*, sudarė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 103.

gyvenimo kokybę ar požiūrį į susiklosčiusias aplinkybes. Ne išimtis ir visai svarstyti prielaida yra ta, kad jei Pipiras būtų draugiškesnis, švelnesnis, komunikabilesnis ir kitaip vertintų savo padėtį, tai ir žmonės ganėtinai geranoriškai jį priimtų, o gal net ir nekreiptų dėmesio į jo negalią. Tačiau grafui atrodo priešingai ir jis renkasi kitą gyvenimo modelį – kerštą ir panieką visam jį supančiam pasauliui. Kaip teigia psichoanalitinės filosofijos ir froidizmo tyrinėtoja Leonarda Jekentaitė, „[t]ikrovės pakeisti individas negali, bet gali, Freudo nuomone, bent iš dalies keisti savo subjektyvų požiūrį į tikrovę, keisti savo emocinę būseną“⁶⁹. Pakeisdamas požiūrį ir emocijas į tam tikrus dalykus, ne išimtis, kad Pipiras galėtų pakeisti ir savo gyvenimo kokybę, ne tik fizine, bet dvasine prasmėmis.

Analizuojant Emilio personažą, galima atsekti daug su sąmonės padariniais susijusių gyvenimo linijų. Pirmiausia, Pipiras yra pagiežinga ir neurotiška asmenybė. Jam atrodo neteisinga, kad kiti žmonės yra sveiki, o jam Dievas skyrė tokį žiaurų likimą. Todėl ir jis auga su pykčiu, nusivylimu ir keršto jausmu visam pasauliui. Jo tikėjimas Dievu susvyruoja. Pipiras Aukščiausiam jaučia panieką, o pats gyvena su nuolatinio nepilnavertiškumo jausmu, kas jame ir skatina agresiją. „<...> [N]et bažnyčioje aš nedrįstu ištraukti savo dešinės iš surduto kišenės. Žmonės kalba, kad aš niekinu dievo namus. Žinoma, aš niekinu juos, bet....“ (ŽŽ, p. 67). Iš šių žodžių tampa aiški Pipiro panieka Viešpačiui ir jo gėdijimasis savo išvaizdos. Todėl galima sakyti, kad grafą kankina froidiškoji fiksacija į traumą, t.y. nepilnavertiškumo, baimės ir pykčio jausmas tapęs chroniniu ir lydinčiu Emilį visuose gyvenimo srityse ir neleidžiančiu jaustis pilnaverčiu socialinio nario.

Reikia išskirti tai, kad jaunasis grafas Emilis yra neproduktyvi asmenybė, t.y. nesugeba kurti, duoti ir pan. Jis nežino ir kuo užsiimti, kokia yra jo gyvenimo paskirtis, nesuvokia savo norų: „jeigu aš žinočiau, ko taip beprotiškai ilgiuosi“ (ŽŽ, p. 65). Užsisklendęs savyje jis kaupia pyktį ir net pačiam dar neaiškų ilgėsį. Būtų galima sakyti, kad dėl šios priežasties Pipiro charakteryje prasiveržia *kompensuojamojo smurto* apraiškos. Frommo tvirtinimu, ši smurto rūšis yra labiau patologiška, nes tokiu būdu impotentiškas (nesugebantis kurti, priimti sprendimų, nesinaudojantis savo laisva valia) asmuo, savo neproduktyvumą kompensuoja griovimu, nes „[ž]mogus, kuris nesugeba kurti, nori griauti. [Ž]mogus turi destruktivios ir sadistinės prievartos potencialą, <...> negalėdamas kurti gyvenimo, turi pamėginti jį griauti“⁷⁰. Toks destruktivios ir sadistinės prievartos potencialas pasireiškia sutikus Pimę. Anot Frommo, vienas iš agresijos ir smurto skatintojų yra *frustacija*, kuri atsiranda tada, kai yra nepatenkinamas koks nors noras ar poreikis ir pradedama elgtis agresyviai savo, o Pipiro atveju – kitų asmenų atžvilgiu (konkrečiau Kristupo ir Pimės).

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Erich Fromm (2009), *op.cit.*, p. 28–30.

Frommo teigimu, frustracija neretai pasireiškia ir kaip noras bet kuria kaina gauti tai, ko asmuo negali turėti arba yra praradęs (tai gali būti žmogus, daiktas ir pan.). Emilio atveju – norimas, bet kuria kaina, subjektas yra Pimė. Tačiau ji yra susižadėjusi su Kristupu ir atstumia Pipirą. Dėl to grafui išsivysto pavydo jausmas, kuris tampa destruktiviai nukreiptas prieš pavydo subjektą, t.y. Pimę ir Kristupą Meižį. Kaip tolimesnė destruktivaus elgesio reakcija pasireiškia *smurtas iš keršto*. Negalėdamas gauti merginos, Pipiras ryžtasi kerštauti ir beširdiškai nužudo Kristupą, išniekina jo lavoną, o merginą išprievartauja.

Pipiro asmenį galima priskirti prie iracionalios neapykantos, kuri kildinama iš individo psichinių savybių (tulžingumo, kerštingumo, pykčio, nepilnavertiškumo jausenos ir t.t.). Turėdamas sadistinės asmenybės bruožų, savo susižavėjimo subjektą (Pimę), į kurį buvo nukreipta vaikino libidinė energija, jis norėjo valdyti, turėti ir pajungti savo valiai. Freudo yra pastebėta ir tai, kad psichinių procesų vyksmą automatiškai reguliuoja malonumo principas. Manoma, kad jį visuomet skatina kokia nors nemaloni įtampa (šiuo atveju Pipiro rankos patologija, atstūmimo jausmas, pyktis, kerštas, Pimės abejingumas...). Ją psichika stengiasi sumažinti siekdama malonumo (pašalinti kliūtį, t.y. konkurentą Kristupą ir bet kuria kaina gauti merginą). Tokiu būdu psichinių procesų metu organizmas stengiasi pašalinti nemalonumą, suteikdamas sau malonius pojūčius, kuriu metu pasiekama libido iškrova, kuri, kaip vėliau patikslina ir pats Freudas, nėra vien tik seksualinio plano⁷¹. Pasiekęs libidinės energijos iškrovos kulminaciją (nužudęs Meižį ir išprievartavęs Pimę), Emilis dingsta ir romane apie šį veikėją daugiau nebeužsimenama.

Aptariant šį veikėją ir jo veiksmus psichoanalitine linkme, galima pastebėti, kad didžiąja dalimi visus jo gyvenimo įvykius lemia psichologiniai faktoriai ir charakterio savybės, kurių nepajėgdamas (ar nenorėdamas) suvaldyti, pakreipti kita tėkme, grafas Emilis pats pasirenka savo gyvenimo kryptį. Tačiau, lieka galima ir kita prielaida – kad Emilio gyvenimas nuo pat gimimo buvo nulemtas gamtinių ar antgamtinių veiksnių, dėl kurių jis gimė su rankos patologija ir turėjo iškęsti skaudžius likimo smūgius, nepritapimą, atstūmimą. Pastarieji ir lėmė Pipiro keršto jausmą.

Gaurusis Meižis. Kaip matyti iš romano konteksto, šio personažo vaikystėje patirti įvykiai taip pat atsispindi tolimesnėje jo gyvenimo eigoje. Paties Gaurusio žodžiais tariant, vaikystėje matyti seksualiniai motinos nuklydimai su kitais vyrais, jos lėtas „puvimas“ užsikrėtus venerine liga ir nuolatinis tėvo liūdesys, peraugo į psichologinę vaiko traumą. Apie pastarosios pasekmę Meižis išsipasakoja kartu su juo, vienoje kameroje, kalinčiam senoliui: “<...> tada, tėvuk, lioviausi pasitikėjęs moterimis. Aš ėmiau jų bijoti.” (ŽŽ, p. 188). Pastebėtina, kad šioje vietoje Gaurusiui Meižiui būtų galima pritaikyti Freudo fiksacijos į traumą ir tikėjimo susvyravimo modelius.

⁷¹ Žr. Sigmund Freud, *Anapus malonumo principo*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius; Vyturys, 1999, p. 38.

Kitas svarbus šio veikėjo gyvenimo įvykis – jį priglaidusi šeima. Tai – buvo pareigos žmonės. Tačiau, kaip pasakoja pats Gaurusis, jų pareigoje nebuvo jokios geros valios ar meilės, o pareigą jie suprato kaip kažką nemalonaus, bet būtino. Meižio tėviai laikosi tradicijų, yra pareigingi ir giliai tikintys, todėl visur, kur, jų nuomone, pamato blogį, jaučiasi turintys pareigą, nubausti žmogų, daranti kažką blogo. Tuo tarpu vaikas (Gaurusis) augdamas tokiomis aplinkybėmis jautėsi prislėgtas, nesuprastas, nuolat liūdėjo ir tapo uždaras.

Aš buvau mažas berniukas, ir ta aplinka, į kurią pakliuvau, mane slėgė. <...> Aš buvau uždaras, tėvuk <...>. Mano tėviams nekėlė rūpesčio tasai uždarumas, o netgi patiko, jie manė, kad tai liudija apie mano rimtumą ir susikaupimą. Bet jie apsiriko, senuk, aš buvau baikštus ir susigūžęs, o pasaulis man atrodė per didelis (ŽŽ, p. 243–245).

Iš šios Gaurusio Meižio išpažinties galima suprasti, kad jausdamasis vienišas ir bandydamas atsiskirti nuo savo naujos šeimos, vaikas visas emocijas ir susikaupusias nuoskaudas po tėvų žūties gniaužė savyje, ieškojo vienatvės. Pagal tai galima spręsti, kad jis buvo ramus, tylus ir nedrąsus. Tačiau didelis persilaužymas įvyksta tada, kai žiauriomis bausmėmis pagarsėjęs tėvis, nubaudžia Gaurusį dėl sumindžiotų rugių, nors prie šio įvykio Meižis nebuvo prisidėjęs. Vaiką jis pririša žemyn galva prie durų ir stora lazda sulaužo abiejų kojų blauzdikaulius. Tačiau vėlgi tai yra labiau pareiga ir žūtbūtinis noras įrodyti, kad jis žiauriai baudžia net ir savo vaiką, nes bausmė už nusikaltimą yra visų svarbiausia.

Toks neteisingas poelgis Gaurusio Meižio atžvilgiu sužadina pastarojo norą kompensuoti patirtą bausmę kitu smurtu, nusikaltimu. Jo tylumas ir užsisiklindimas savyje ir žmonių vengimas ilgainiui perauga į veiksmus, kurie galėtų būti analizuojami pagal kompensuojamojo smurto ir keršto modelį. Vaikinas nusprendžia nubausti patėvį ir išlieti savo destruktivius jausmus padegdamas visus šeimai priklausančius trobesius: „Bet pats pagalvok, senuk, ar turtas gali atlyginti žmogui dvasios nuostolį. Aš viską pasvėriau, seneliuk, tu nemanyk. <...> Mes buvome atsiskaite, ir dabar aš tyra širdimi jų gailėjausi“ (ŽŽ, p. 263).

Šioje romano vietoje paaiškėja, kad Gaurusio tylumas, uždarumas ir nenoras bendrauti, gali savyje slėpti patologinio neurotiškumo požymius, vaikystėje patirtos traumos dėl motinos poelgių, kurie peraugo į liguistą potraukį padegimams – piromaniją. Iš konteksto galima suprasti, kad Meižis padegė ne tik tėvio namus, bet ir savo tėvų namus, su juose esančia motina. Į akis krinta ir liguistas itūžio išliejimas ant savo įseserės Reginos, kurią jis periodiškai muša, bet sau tvirtina, kad myli: „Aš paleidau ją, atsistojau ir ėmiau spardyti sukandęs dantis, nes man buvo bjauru taip daryti. Aš mušiau ją ir spardžiau, o ji tik alpėjo užmerktomis akimis“ (ŽŽ, p. 261). Tokie iracionalios neapykantos proveržiai būdingi šiam veikėjui beveik viso kūrinio eigoje.

Kitas aptartinas dalykas būtų tai, kad vaikinas pradeda vagiliauti, nors kaip pats teigia, jam pinigų nestingta: „[a]š tėvuk niekada nebuvau godus pinigų, ir plėšikavimas nebuvo man verslas, o

tik vienintelis užsiėmimas, kuriam buvau tinkamas. Juk turi žmogus ką nors veikti“ (ŽŽ, p. 200). Tokių Mežio elgesį galima būtų priskirti prie kompensuojamojo smurto. Kaip pastebėjo Frommas, ši smurto rūšis yra labiau patologiška, nes tokiu būdu impotentiškas (nesugebantis kurti) asmuo, savo neproduktyvumą kompensuoja griovimu, nes „[Ž]mogus, kuris nesugeba kurti, nori griauti. [Ž]mogus turi destruktivios ir sadistinės prievartos potencialą, kadangi jis nėra daiktas ir kadangi, negalėdamas kurti gyvenimo, turi pamėginti jį griauti“⁷². Tai galima pritaikyti ir kitiems destruktiviems Gaurusio gyvenimo etapams.

Tačiau svarbu pastebėti tai, kad viso kūrinio eigoje šis personažas savo gyvenimo įvykius suvokia kaip lemtį, tai, ką jam skyrė Dievas. Šis *Žalčio žvilgsnio* veikėjas nesistengia suprasti savęs, savo poelgių ar giliau apmastyti situacijas. Aiškiai matyti, kad jis elgiasi impulsyviai ir dažniau vedamas destruktivių vidinių impulsų: noro kompensuoti patirtas skriaudas, vogimo dėl įdomumo, padeginėjimo dėl siekiamybės įvykdyti teisingumą, mušimo dėl auklėjimo ir pan.). Šis personažas nesuvokia, kad svarumo jo lemčiai turi ir jo priimami sprendimai, poelgiai, charakterio savybės. Ėjimo į mirtį galėjo ir nebūti, jeigu Gaurusis Mežis, būtų pasirinkęs kitas domėjimosi sritis, o ne vogimą ar žudymus.

Regina – mergina obsesiškai įsimylėjusi Gaurusį Mežį, jo įsėsėrė. Tai labai savotiška asmenybė, kurios meilė labiau primena mazochistinę obsesiją, nei tikrus jausmus. Gyvendama vangioje ir pareigų gniaužiamoje šeimoje, mergina randa paguodą Gaurusio draugijoje ir tampa nuo jo priklausoma: „<...> atrodė, kad be manęs jai nėra kitų žmonių, jie išnyko, liovėsi gyvenę“ (ŽŽ, p. 256). Ji visais įmanomais būdais bando priartėti prie Mežio, jam patikti ir įtikti, bet sulaukdama tik abejingumą, mergina imasi keršto. Kaip minėta, vienas iš agresijos ir smurto skatintojų yra *frustracija*, kuri atsiranda tada, kai žmogus (ar gyvūnas) nepatenkina kokio nors savo noro ar poreikio. Todėl ir Regina pradeda elgtis agresyviai (išprovokuoja žiaurią bausmę dėl sumindžiotų rūgių) Gaurusio atžvilgiu, nors vėliau ir gailisi. Frommo nuomone, frustracija neretai pasireiškia ir kaip noras bet kokia kaina gauti tai, ko asmuo negali turėti – Reginos atveju – tai yra Gaurusis. Tokiu būdu *išsivysto* pavydo jausmas, kuris dalinai tapo destruktiviai nukreiptas prieš Mežį, tam, kad atkeršytų už jo abejingumą. Kaip tolimesnė destruktivaus elgesio reakcija pasireiškia *smurtas iš keršto*, ką mergina ir padaro. Dėl jos Mežys yra apkaltinamas ir stipriai sumušamas tėvio. Išliejusi susikaupusią destruktivią energiją, Regina vėl bando gerintis savo meilės subjektui, o tiksliau, beveik persekioja Mežį.

Įdomus pastebėjimas dėl šios veikėjos yra tas, kad ji ne tik fiziškai, bet ir emociškai (charakteriu) panaši į Gaurusio Mežio motiną. Abi moterys yra rudaplaukės, žaliaakės ir

⁷² Sigmund Freud (1999), *op. cit.*, p. 28–30.

gražiausios kaimelio moterys. Tiek viena, tiek kita mėgo leistis į meilės nuotykius su vyrais. Skirtumas tame, kad Regina manė jiems padedanti „Man jų gaila, Gaurusi, – sako ji. – Jie tokie silpni ir bejėgiai, visai silpni. Aš šypsau si ir leidžiu jiems daryti, ką tik jie nori. Bet jie nori kažko daugiau. Nori, kad juos mylėčiau. O aš myliu tave, Gaurusi.“ (ŽŽ, p. 259–260). Galima daryti prielaidą, kad mergina tikrai manė daranti gerą darbą, kad norėjo sukelti pavydą Meižiui arba, kad tokiu būdu pašalindavo susikaupusią seksualinę įtampą. Ši merginos įnorį gauti trokštamą vaikną būtų sunku pavadinti likimu. Tokį emocinės priklausomybės aspektą didžiąja dalimi gali lemti jos tėvų šaltumas ir abejingumas gilintis į vaikų psichinį auklėjimą, jos noras turėti artimą žmogų šalia. Dėl šios priežasties merginos domėjimasis Meižiu peraugo į obsesinę meilę, nuo kurios ji tapo priklausoma. Tačiau nuolatinis šilumos ir dėmesio stokojimas stumia Reginą į kitų vyrų glėbius, kur ji patiria seksualinės energijos išrovą, nes, jos žodžiais tariant, ji myli, tik Gaurusį.

Lizanas. Tai pats paslaptingiausias, niūriausias *Žalčio žvilgsnio* veikėjas. Šis literatūrinis personažas yra įdomus tuo, kad atlieka savotišką aiškiaregio-pranašo vaidmenį romane, bando numatyti kitų ateitį. Be to, jį galima būtų laikyti laidininku tarp gyvųjų ir mirusių pasaulių, nes jis yra duobkasys kapinėse, todėl daug žino apie mirtį. Tačiau nelieka nepastebėtas vienas jo išskirtinis bruožas – pagieža ir neapykanta visai Meižių giminei, nuo senolių iki vaikų. Galima spėti, kad tokį jo požiūrį lemia jaunystėje patirtas frustracijos jausmas dėl nelaimingos meilės. „Kąkada Lizanas buvo įsimylėjęs mano motiną [Kristupo Meižio žodžiai – *įterpta L. V.*]. Jam smagu, kad miršta Meižiai“ (ŽŽ, p. 39). Kristupo senelis, vedęs Lizano mylimą merginą, užsitraukė pastarojo panieką, pyktį ir norą palaidoti visą Meižių giminę. Užsisklendęs savo pyktyje ir pagiežoje, Lizanas visą savo gyvenimą pragyvena vienas, ir nesukuria šeimos su kita moterimi. Jis prakeikia Meižius, o jo gyvenimo tikslu tampa noras iškasti karsto duobes visiems šios šeimos vyrams. Galima būtų spėti, kad jei šis personažas pakeistų požiūrį į tam tikrus dalykus, išsilaisvintų nuo neapykantos ir leistųsi būti mylimas kitos moters, jo gyvenimas galėtų būti visai kitoks.

Galima būtų kelti tokią prielaidą, kad gyvendami religinėje aplinkoje ir visuomenėje, šie personažai savo likimą suvokia kaip duotybę, tačiau visiškai nekreipia dėmesio į savo jausmus, kurie išprovokuoja tam tikrus poelgius, formuojančius įvykių grandinę. Todėl ir likimo samprata šiame romane gali būti suprantama kaip dualistinė lemties raiška.

2. 1. KRISTINOS SABALIAUSKAITĖS *SILVA RERUM*: LIKIMAS KAIP POLISEMANTINIS FENOMENAS

Šis Sabaliauskaitės romanas pasakoja bajorų Norvaišų šeimos istoriją. *Silva Rerum* – tai daugelio kritikų istoriniu pavadintas romanas. Kaip pastebėjo Nerijus Brazauskas, „K.

Sabaliauskaitei realioji istorija yra tik išeities situacija, leidžianti plėtoti išgalvotą, intertekstualų pasakojimą, kurio kertiniai akcentai būtų atmintis, patirtis ir mirtis⁷³. Pasitelkusi baroko⁷⁴ epochos aplinką, tradicijas, tikėjimo subtilybes ir pasaulėjautą, autorė kuria stilizuotą pasakojimą apie tam laikotarpiui būdingą, išgalvotą, Norvaišų šeimos gyvenimą. Tam, kad pagilintų istorinio romano jauseną, autorė įpina daug intertekstų, garsių LDK atstovų pavardžių. Atsiminimų įvykių plėtotę vaizdingai praturtina istoriniai įvykiai, kurie vienaip ar kitais atsiliepia romano veikėjų gyvenimuose, taip sukurdami įvykių tikrumo jausmą. Nors ir parašyta istorinio romano pagrindu, *Silva Rerum* nėra vien „sausų“ faktų išdėstymo knyga. Joje yra meniškai įpinta meilės tema, kuri pagyvina kūrinį, suteikia jam žaismingumo, erotiškumo. Meilės tema labiausiai pasireiškia nuo knygos vidurio ir plėtojama iki pat pabaigos (Uršulė ir Birontas, Delamarsas ir Cecilija, Elžbieta ir Jonas Motiejus).

Atspindėdama barokiškąją pasaulėjautą, *Silva Rerum* negali būti nesietina ir su religingumu, t. y. su krikščioniškuoju tikėjimu. Dievo baimė, nuodėmių atpirkimas, ženklai ir bausmės – neatsiejamas dalykas to meto žmogaus gyvenime. Kaip galima pastebėti, toks atsidavimas į Viešpaties rankas ir galvojimas apie bausmių atsiradimo priežastis yra vienas esmingiausių Sabaliauskaitės romano aspektų (plg. Elžbieta, Uršulė, sesuo Dorota, Delamarsas, Cecilija, iš dalies Birontas). Kitas sietinas su religija momentas – mirtis, kuri paženkлина romaną barokiškai skausmingo ir tamsaus gyvenimo vaizdu, kur mirtis yra neatsiejamas nuo visuomenės gyvenimo reiškinys.

Religingumą ir tikėjimą Dievu galima pastebėti ir S. T. Kondroto *Žalčio žvilgsnyje*. Tačiau šiame romane šis jausmas yra kiek prislopintas, priešingai nei Sabaliauskaitės romane. *Žalčio žvilgsnyje* pastebėtina, kad veikėjai gyvena ir pagal senąsias pagoniškas tradicijas (senelio laidotuvių papročiai), bet tuo pat metu tiki ir į krikščionių Dievą. Šio romano veikėjai mąstydami apie savo likimą labiau samprotauja, apmąsto situaciją ir įvykius, priešingai, nei *Silva Rerum* veikėjai, kurie spontaniškų jausmų ir barokiškų baimių vedami viską priima kaip Dievo likimą ar bausmę. Šį skirtumą būtų galima priskirti ne tik prie kultūrinio reiškinio, kaip pasekmės, bet ir prie socialinio statuso skirtumo tarp šių dviejų romanų veikėjų. Kaip galima pastebėti iš abiejų kūrinių

⁷³ Brazauskas Nerijus. Lemties ir (at)minties žaidimai (Kristina Sabaliauskaitė. *Silva Rerum*, 2008). Iš *Tekstai* [interaktyvus]. 2010, balandis [žiūrėta 2011-05-19]. Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/>.

⁷⁴ Baroko autentiškumo klausimas romane buvo tapęs kritikų diskusijų objektu. Vienų, kaip antai prof. Leonido Donskio, buvo teigiama, kad romanas yra istorinis ir atspindintis to laikotarpio Europos ir Lietuvos padėtį (Kristina Sabaliauskaitė. Prieiga per internetą: <http://www.sabaliauskaite.com/index.php?page=18> [žiūrėta 2010-04-29]. Kitų, kaip Brigitos Speičytės, teigiama, kad *Silva Rerum* negali būti pavadintas istoriniu romanu, bet yra imitacija į istorinį romaną (Speičytė Brigita. Uodas, menka bjaurybė, arba Smulkiu raštu apie *Silva Rerum*, *Culture* [interaktyvus]. 2011, gegužė [žiūrėta 2011-05-19]. Prieiga per internetą: http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3261&kas=straipsnis&st_id=15684).

kontekstų, tikėjimas į Dievą ir pamaldumas skiriasi nuo šeimų tradicijų. Norvaišų motina buvusi auklėjama pamaldžia, tikėjimo į Viešpatį tradiciją perduoda ir savo vaikams. Tuo tarpu Meižių giminė nėra labai religinga, kas atsispindi ir jų auklėjime, charakteriuose.

Jonas Motiejus Norvaiša – apsiskaitęs, protingas ir, galima pasakyti, mokslo žmogus. Jis visada žino atsakymus į vaikams rūpimus klausimus. Todėl neatsitiktinai jis vaizduojamas sėdintis savo bibliotekoje ir skaitantis knygas, visada besidomintis naujais dalykais ir mintyse kuriantis savo vaikų ateitį bei prisimenantis jų suteiktus džiaugsmus. Norvaišų šeimos galvos aistra – jo sodas. Vyras rūpestingai apžiūri kiekvieną augalėlį, pažįsta kiekvieno krūmelio lapelį, atsimena kiekvieną sėklą, kuri virsta didžiu medžiu. Jis laukia ir įsivaizduoja, kaip atrodys jo sodas. Motiejus skiria augalams visą savo laisvalaikį, aistrą ir tėvišką meilę. Tai – jo Edenas.

Jonas Motiejus vaizduojamas kaip tikra šeimos galva, jis kantrus ir rūpestingas tėvas bei mylintis vyras. Netekus naujagimės dukters jis kaip įmanydamas palaiko savo žmoną, ją visokeriopai remia ir guodžia. Tuo tarpu visus sunkumus ir kančias šis žmogus išgyvena savyje. Nors Jono Motiejaus portretas ir piešiamas kaip stipraus žmogaus, jis visada skendi apmąstymuose, prisiminimuose ar netgi abejonėse dėl tikėjimo (freudiškasis tikėjimo susvyravimas):

„Išdėjęs trumpą, bet įspūdingą ir pagal visas retorikos taisykles surėdytą obituariją (laidotuvių kalbą), <...> leidosi užplūstamas ne visai krikščioniškų minčių, kad galbūt rojus tėra gražus išmislas, skirtas paslėpti bjauriai tiesai, kad kūnas tėra mėsos, kaulų ir skystimo aparatas <...>. Tad šiam mėsos ir kaulų aparatui, suvokusiam savo ribotumą ir netvarumą, verkiant reikia paguodos ir tikėjimo nemariąja siela, rojumi ir prisikėlimu, idant turėtų nors menkiausią priežastį kasryt atsibusti ir daryti gausybę nereikšmingų ir iš esmės nieko nekeičiančių dalykų <...>. <...> o viso bruzdesio prasmingumui pagrįsti gudrieji prigalvoja visokių ritualų ir papročių, neva turinčių įtikinti, kad mėsos ir kaulų aparato išsklerimas – anaipol ne pabaiga, o tik visa ko pradžia...“⁷⁵.

Šioje vietoje ypatingai atsiskleidžia Jono Motiejaus Norvaišos dvasiniai ir vidiniai konfliktai, jo filosofinis požiūris į gyvenimą ir sociokultūrinę aplinką. Būdamas mokslo žmogumi, šis veikėjas pradeda abejoti religiniais kanonais, o remiasi anatomijos ir biologijos mokslo žiniomis. Ir toks svyravimas tarp dviejų realybių jį priveda prie nuolatinio būties apmąstymo, užsisklendimo savyje ir lengvos melancholijos dėl būties beprasmiškumo. Jis giliai pasąmonėje suvokia, kad gyvena vieną kartą ir turi laisvę rinktis ir kurti savo likimą. Todėl būdamas ne tik tėvu, bet ir vyru, pradeda ieškoti kūniškojo artumo su savo žmona, džiaugtis kūno teikiamais malonumais, nes jaučia savo gyvenimo neilgaamžiškumą. Būdamas senyvo amžiaus, Jonas Motiejus neapdairiai pasineria į valiūkiškos jaunystės būseną ir šaltą vasaros naktį mylisi su savo žmona dvaro tvenkinyje. Toks nuodėmingas, baroko žmogaus akimis žvelgiant, poelgis paguldo Joną Motiejų Norvaišą į ligos

⁷⁵ Sabaliauskaitė Kristina, *Silva Rerum*, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 9–10. Toliau tekste, cituojant iš šio šaltinio, skliaustuose rašoma santrumpa (SR) ir puslapis.

patalą, kur po kiek laiko vyras miršta. Šį įvykį galima būtų interpretuoti dvejopai: kaip Dievo bausmę (likimą) už nuodėmingus veiksmus ir mintis bei suabejojimą tikėjimu; kaip paties individo pasirinktą sprendimą, kiek neapgalvotą ir vaikišką, nes žmogus persišaldo ir senyvas kūnas pasiduoda ligai. Gal būtent dėl tokio požiūrio į gyvenimą šis personažas mažiausiai išgyvena likimo smūgius, jų nesureikšmina kaip Dievo bausmės ir nesijaučia blogu, nuodėmingu žmogumi, kuris nusipelnė tik pamokų už nusizengimus. Jis nori gyventi ir džiaugtis gyvenimu tol, kol gali, nesigrežiodamas į krikščioniškas normas. Žvelgiant iš šių pozicijų, Jono Motiejaus likimą romane galima suvokti abiem aspektais, priklausomai nuo mąstymo ir požiūrio – krikščioniškai barokiško ar šiuolaikinio. Šis personažas yra išskirtinis, nes nei *Silva Rerum*, nei *Žalčio žvilgsnyje* nėra panašių į Norvaišų tėvą veikėjų. Jis yra giliai mąstantis, filosofiškos prigimties, o kas svarbiausia – kuriančioji (produktyvi) asmenybė. Iš dalies, jo charakterį dėl filosofinės išvalgos, būtų galima sulyginti su senuku, kalinčiu su Meižiu vienoje kameroje. Tačiau pastarasis savo samprotavimuose labiau vadovaujasi Dievu, kaip autoritetu. Tuo tarpu Motiejus šį tikėjimą yra praradęs.

Elžbieta Norvaišienė – Jono Motiejaus žmona. Tai – giliai tikinti ir nuolat kenčianti dėl iškilusių nemalonumų ar nelaimių asmenybė. Moteris iškankinta sunkių gyvenimo smūgių nuolat klausia savęs ir Dievo, už kokias nuodėmes jai tokios bausmės ir kančios. Elžbieta, buvusi dora ir pamaldi krikščionė, pavyzdinga žmona ir motina, patiria daug kančių savo gyvenime: žiaurus tetos vienuolės nužudymas, nuolatiniai persileidimai ir negalėjimas pastoti, ir galiausiai ilgai lauktos dukrelės naujagimės mirtis bei sekinanti buitį. Visi šie dalykai priveda moterį prie nervinio išsekimo, apatijos ir depresijos, susvyruoja net jos religiniai įsitikinimai: „Nuo sielvarto iš proto einanti motina kumščiu grūmojo aukštybėms ir laidė prakeiksmus pačiam Viešpačiui; <...>“ (SR, p. 12). Remiantis šiais požymiais būtų galima teigti, kad Elžbieta pati, dėl savo jautrumo ir kai kurių reiškinių netinkamo interpretavimo, sukelia sau gilią melancholiją. Pernelyg sureikšminusi tetos vienuolės nužudymą (karo laikais žmogaus daromos žiaurybės buvo įprastas dalykas) ją ištinka persileidimai. Nesuvokdama, kad nervinė įtampa gali lemti vaisiaus praradimą, moteris daug lengviau šią naštą perkelia ant Viešpaties pečių, kaip bausmę ar lemtį. Dėl šios priežasties psichoanalitiškai Elžbietą būtų teisinga apibūdinti kaip silpną mazochistinę asmenybę. Moteris nesugeba priimti savarankiškų sprendimų ir priimti už juos atsakomybę. „Jėga to, kuriam ji [mazochistinė asmenybė – *įterpta* L.V.] lenkiasi, yra perdėta, tai gali būti žmogus ar dievas; jis yra viskas, aš esu niekas, išskyrus tai, kad esu jo dalis“⁷⁶. Frommo teigimu, toks žmogus nedaro sprendimų, niekada nerizikuoja, o tiesiog gyvena, tapdamas kitų asmenų valios dalimi. Polinkis į

⁷⁶ Erichas Frommas (1992), *op. cit.*, p.17.

mazochizmą atsiranda jaučiant vienatvės baimę, nesugebėjimą integruotis visuomenėje ir bijant priimti sprendimus savarankiškai. Todėl ir Elžbietai būtina jaustis valdomai, būtina, kad kažkas už ją lemtų jos gyvenimo įvykius. Dėl šios priežasties moteris pasineria į religiją ir mazochistiškai atsiduoda į Viešpaties rankas.

Būdama religinga ir giliai tikinti, kad Dievas valdo jos gyvenimą, Elžbieta mano, kad Viešpats atėmė iš jos vaiką, nes ji nepakrikštijo mergaitės laiku, kaip dera tikram krikščioniui – ir tai yra jos bausmė. Panašaus pobūdžio mintys ją susargdina, priveda prie sunkios dvasinės būsenos (melancholijos) ir apatijos viskam, net savo dvynukams. Elžbieta nebemato džiaugsmo gyvenime, jai pasidaro nuobodus „teigiamo personažo“ gyvenimas. Atgaivą moteris randa pertvarkydama dvarą, pirkdama naujus baldus, užuolaidas ir kt. Bet ilgainiui ir tai jai atsibosta, ji jaučia dvasinę stagnaciją. Moteris pradeda dusti savo dvare, gyvendama tarp keturių sienų, jai ima kažko trūkti, todėl Elžbieta jaučiasi nelaiminga. Romano siužetas rodo, kad ji pavargo nuo „geros mergaitės“ vaidmens. Viskas, ko jai trūko, buvo romantika ir aistra, atitrūkimas nuo nuolatinio rūpinimosi šeima, namais ir gyvenimo nuodėmės baimėje. Po valiūkiško poelgio tvenkinyje ji pasijunta daug geriau, vaizduojama atsigavusi dvasiškai, laiminga ir vėl mylinti, ir besirūpinanti savo (jau ligotu) vyru žmona. Gal Sabaliauskaitė norėjo parodyti, kad jos romano veikėjai tiesiog trūko moteriškos laimės ir vyro artumo? O gal ir ji intuityviai, kaip ir jos vyras, sąjauzėje juto, kad jos laikas jau artėja, o nugyventa beprasmybė? Gal todėl Elžbieta Norvaišienė atsidavė jaunatviškoms aistroms pamiršusi visus gąsdinimus apie pragarą ir nuodėmes. Ji nebenorėjo laukti iš dangaus dar vieno skaudaus išbandymo, bet siekė susikurti savo mažytę laimę pati. Šioje Elžbietos Norvaišienės gyvenimo stadijoje galime pastebėti, kad jos mąstyme pasireiškė „nutrūkęs tradicinis teologinis-politinis mąstymas apie Dievą, kosmosą ir žmogaus veiklą, perėjimo nuo barokinio veiksmo prie aistros problematikos, kuri taip pat įsiterpia į proto, dvasinės valdžios ir Dievo buvimo tarpusavio santykius“⁷⁷.

Mirus vyrui, ji ir vėl visas bausmes supranta it Dievo rykštę. Ji peržengia tabu ribą, todėl yra baudžiama ne tik Viešpaties (kaip jai atrodo), bet save baudžia ir pati. Dėl kaltės jausmo Elžbieta tampa apatiška ir net apleidžia vaikus (melancholijos pasireiškimas), piktinasi jų nuodėmingais polėkiais. Kaip galima pastebėti, ši *Silva Rerum* veikėja savo likimą visiškai atiduoda į Dievo rankas. Ji yra per silpna priešintis likimui, o gal tiksliau būtų pasakyti – ji nemoka ir nežino, kaip kurti savąjį. Lemtį moteris suvokia kaip aukštųjų jėgų siųstąjį reiškinį. Todėl Elžbieta visiškai atitinka barokinio mąstymo žmogaus įvaizdį. Tuo tarpu psichoanalizė tai galėtų paaiškinti kaip fiksaciją į traumą ar melancholiją, kuri pasireiškia praradus artimą žmogų.

⁷⁷ Anne-Laure Angoulvent, *op.cit.*, p. 20.

Paminėtina tai, kad, kaip ir Jonas Motiejus Norvaiša, Elžbieta yra išskirtinė asmenybė. Nė vienas Kondroto romano veikėjas nejaučia tokio dualistinio asmenybės skilimo, taip skaudžiai neišgyvena likimo smūgių ir nėra kaustomas gilios melancholijos. Be to, Elžbieta išsiskiria tuo, kad galimas jos priskyrimas mazochistinei asmenybei, taip pat yra savitas. Ji vienintelė iš visų analizuojamųjų veikėjų, savo pasyviąją simbiozę išreiškia per antgamtinę (ne materialią) būtybę – Dievą. Panašiai savo likimą suvokiančių veikėjų nėra nei *Silva Rerum*, nei *Žalčio žvilgsnio* romanuose.

Kitas įdomus, spalvų ir aistros į analizuojamąjį kūrinį įnešantis veikėjas yra **Uršulė Norvaišaitė**. Individas turi galią veikti ir nepavykus panaudoti ar išnaudoti savo potencialą, žmogus jaučiasi nelaimingas. Tokia neišreikšto „Aš“ auka – Uršulė. Giliai pasąmonėje mergina nori mylėti ir būti mylima. Panašios situacijos modelį galima pritaikyti ir Kondroto Reginai. Pastaroji, norėdama padėti vyrams ar sukelti Gaurusio pavydą, miega su kaimo vaikinais. Tokiu būdu ji išreiškia savo potencialą, kurį slopina Meižio šaltumas. Tuo tarpu Uršulės vidiniai impulsai slopinami vienuolių, nes mergina nori būti viso pasaulio garbinama šventąja, bet verčiama sunkiai dirbti, pasninkauti; antra – įsimyli, bet bando tą jausmą slopinti, ignoruoti prisidengdama abatija.

Abi merginos, tiek Uršulė, tiek Regina, vaizduojamos kaip balansuojančios tarp dviejų ugnių. Jų atveju, ryškiausiai atsiskleidžia Descartes'o „sielos ir kūno dualumas“. Regina blaškosi tarp kūniškos meilės kaimelio vyrams ir dvasinės (tiesa, labiau mazochistiškai obsesinės) meilės Gaurusiui Meižiui. Priešingai nei Regina, Uršulė nori tapti šventąja, prilygti Dievui ir būti visų garbinama. Tačiau taip, „<...> mėgindamas prilygti savo kūrėjui (kaip Šėtonas – Dievui), žmogus yra pasirengęs pasiduoti *libido sentiendi* (geismas jausmų), *libido sciendi* (geismas žinių) ir *libido dominant* (geismas valdžios), kuriuos siekia panaudoti viskam ir visose srityse“⁷⁸. Šios trys geismo išraiškos gali būti atpažįstamos ir Uršulės būsenoje. Mergina blaškosi, nežino, ko nori ir pasiduoda tai vienam, tai kitam geismui. Galiausiai, nugali jos geismas jausmams, dar nepatirtam meilės ir aistros jausmui, kai ji įsimyli Joną Birontą Kirdėjų. Tačiau šio personažo paveiksle galima išvystyti labai daug ironijos, puikybės ir žmogiškosios tuštybės, kurias veikėjas bando pridengti po religingumo skraiste. Brigita Speičytė tiksliai pastebėjo:

„Grįžtu prie religinės sąmonės, kaip akivaizdžiausio dėmens. Nesunku pastebėti, kad visi romane minimi tos religinės-egzistencinės sąmonės elementai – *memento mori* savivoka, nusižeminimo, savęs paniekimo gestai, derantys su nežabota puikybe, kraštutinė žmogaus nuodėmingumo ir išganymo troškimo įtampa – romane inkrustuojami į ironiškas, vertybiškai nužeminančias struktūras“⁷⁹.

⁷⁸ Anne-Laure Angoulvent, *Baroko dvasia*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Baltos lankos, 2005 p. 33.

⁷⁹ Speičytė Brigita. Uodas, menka bjaurybė, arba Smulkiu raštu apie *Silva Rerum*, *Culture* [interaktyvus]. 2011, gegužė [žiūrėta 2011-05-19]. Prieiga per internetą: < <http://www.culture.lt/> >.

Kaip pavyzdį, galima aptarti Uršulės vertybinę koncepciją. Mergina pasirenka vienuolės drabužių vedama vien puikybės ir savo asmenybės išaukštinimo paskatų. Save vertina kaip aukštesnę būtybę, o į kitus žmones žiūri iš aukšto, pati save įtikinusi, kad jai skirta Dievo misija Žemėje. Tačiau tokie maksimalistiniai merginos polėkiaai vaizduojami su ironija, parodoma jos tuštybė. Pasirinkusi klaidingą vertybių modelį, Uršulė pati save įkalina vienuolyne, kuris greitai tampa jos kančių ir nelaimių būstine, iš kurios ji nori ištrūkti, bet tai padaryti tampa labai sudėtinga. Būtent asketiškoje vienuolyno gyvenimo aplinkoje atsiskleidžia merginos libido. Tokį seksualumo pasireiškimą būtų galima paaiškinti remiantis Freudų teorija. Pastarasis teigė, kad seksualinės energijos neišsekvojimas ir seksualinės energijos užblokavimas gali būti neurotinių sutrikimų priežastimi⁸⁰. Nors Freudas pernelyg sureikšmino seksualinio pasitenkinimo reikšmę, ją galima simboliškai suvokti kaip individo negalėjimą panaudoti ar išsekvoti savo potencialo (ne vien seksualine prasme), ir tai yra „visų nelaimių, ligų ir nelaimingumo (nelaimingo likimo) priežastis“⁸¹. Savo meilės potencialo neišreiškimas ir padarė Uršulės gyvenimą nelaimingu. Patenkinus meilės poreikį (kuris Uršulės atveju yra dualistinis: pasireiškia ir kaip emocinis (Frommas) ir kaip seksualinis (Freudas)), romano pabaigoje pastebime, kad mergina jaučiasi labai laiminga ir patenkinta savo gyvenimu su mylimu vyru. Pastebėtina ir tai, kad jos nuotaiką nelabai temdo ir tėvo mirtis. Vadinasi, galima daryti išvadą, kad ne visi gyvenimo įvykiai slegia individą ir jo sąmonę, o tik tie, kurie susiję su jo potencialo išvadavimu.

Panašus reiškinys matyti ir **Bironto** atveju. Vaikinas, kupinas jaunatviško nihilizmo, geidžia jausmų, žinių, valdžios. Romane jis tiesiogiai varžosi su Dievu, nori Jam prieštarauti ir net būti geresniu už Kūrėją. Tačiau tokį vaikino elgesį lemia tam tikri gyvenime patirti smūgiai. Būdamas visai vaiku jis mato, kaip žiauriai kazokai nužudo jo tėvus ir mažąjį broliuką. Todėl yra tikimybė, kad jis patyrė Freudų fiksaciją į traumą, kuri daug metų neleidžia jam ramiai gyventi ir atsikratyti praeities šešėlių. Atsiminimai apie brolių neapleidžia vaikino minčių ir širdies. Galima sakyti, kad tai ir suformavo Bironto vertybių modelį. Patyręs skaudžią netektį, jis vengia prie ko nors prisirišti ar pamilti, todėl paskęsta vienkartinuose meilės romanuose. Moteris jis vertina kaip smagumą, tam tikrą jų širdies užkariavimo žaidimą. Vaikinas sako: „<...> Moterų neįmanoma suprasti, nes netgi didžiausių atlapaširdžių kokia širdies kertelė visuomet lieka uždara, bet iš tiesų jos – grynas smagumas, visos jos tam tikru būdu pašėlusios, kai kurios netgi labiau nei vyrai, netgi ir tos ramios, tik, va, reikia mokėti užkariauti jų pasitikėjimą...“ (SR, p. 142). Panašiai jaučiasi ir Gaurusis Meižys po motinos seksualinių nuotykių. Pastarasis, kaip ir Birontas, nieko prie savęs neprisileidžia, yra

⁸⁰ Žr. Erichas Fromas, „Moralinės žmogaus galios“, in: *Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio etikos*. Redagavo: Algirdas Degutis, Bronius Kuzmickas, Gražina Miniotaitė ir kt. Vilnius: Mintis, 1989, p. 326.

⁸¹ Erichas Fromas, „Moralinės žmogaus galios“, in: *Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio etikos*. Redagavo: Algirdas Degutis, Bronius Kuzmickas, Gražina Miniotaitė ir kt. Vilnius: Mintis, 1989, p. 326.

uždaras savo mintyse. Tuo tarpu Birontas, sutikęs Uršulę permasto savo vertybių ideologiją ir pats pasiduoda dar nepatirtos meilės ir aistros impulsams. Merginą jis vertina kitaip nei visas iki šiol jo sutiktas moteris, jis ją gerbia, žavisi ir tiki, kad ji – „ta vienintelė“, mergina, kuri išgydys jo sužeistą sielą.

Nepatyręs prieš tai jaudinančio meilės, globos ir rūpesčio jausmo (būdamas visai vaiku neteko šeimos), kaip ir Uršulės atveju, vaikiną atsiduoda jaudinančiam meilės jausmui, iškeldamas jį pirmiau kitų siekių ir poreikių, pamiršdamas vaikystėje patirtas kančias, skausmą.

Būtų galima kelti prielaidą, kad kai kurie *Silva Rerum* veikėjai pasižymi ir iracionalia neapykantos rūšimi. Kaip ryškiausius atstovus galima būtų išskirti Jonuką ir Joną Kirdėjų Birontą. Prie panašių jausmų amplitudės būtų galima priskirti ir Kondroto Gaurusį bei grafą Pipirą. Tuo tarpu grįžtant prie Jonuko, jis myli ir geidžia savo šeimininkų dukters Uršulės, tačiau gėdingai jos atstumtas ir pažemintas, sutelkia visą savo energiją į neapykantą tai merginai ir jos šeimai. Iš pirmo žvilgsnio, padorus vaikiną beveik išsikraustė iš proto, tapo pagiežingas, atgrasus, susidėjo su netinkama kompanija, pradėjo gerti ir negerbti moterų. Kitas pavyzdys – Birontas. Vaikiną ilgus metus savyje gnaužia šeimos ir brolio netekties skausmą, keršija sau ir visam pasauliui, rizikuoja savo gyvybe ir negerbia kitų žmonių gyvybių, niekam nepaklūsta. Todėl abu minėti *Silva Rerum* veikėjai galėtų būti analizuojami Freudo destruktivumo ir fiksacijos į traumą kontekste. Šių personažų gyvenimą griaujančios emocijos atsirado iš jutiminių, emocinių ir fizinių sugebėjimų raiškos užblokavimo, kuris išsivystė dėl praeityje patirtų skaudžių įvykių ar traumų, su kuriomis, psichologiniame lygmenyje veikėjai tiesiog negali susidoroti. Tokia neišlieta ir viduje kaupia neigiama energija (neišreikštos emocijos) transformuojasi į gyvenimą griaujančią jėgą. Taip destruktivumas pasireiškia tik tuo atveju, kai nepavyksta realizuoti pirminio potencialo.

3. 3. MIRTIES DOMINANTĖ ROMANUOSE: KOMPARATYVISTINIS LYGINIMAS

Abiejuose kūriniuose yra aiškiai išplėtotą mirties tema. Tiek *Silva Rerum*, tiek *Žalčio žvilgsnis* yra įreminami mirties dominate, nes romanai yra pradami ir baigiami šiuo reiškiniu. Kondroto ir Sabaliauskaitės kūriniuose galima išvelgti užslėptą opoziciją – Viešpats versus mirtis. Jei šiuos du reiškinius suvokti kaip įsamenintus metafizinius subjektus, tai vienas jų dovanoja gyvybę, o kitas – ją atima. Jei mirtį įsivaizduoti kaip antgamtinės būtybės siųstąjį reiškinį, tada ją nesunkiai galima priskirti prie likimo (lemties) – kaip vieną iš galimų lemties variantų. Tokių mirties aprašymų yra apstu Sabaliauskaitės romane. Kiek mažiau į mirties aprašymus yra gilinamasi Kondroto romane, tačiau mirties dominantė ten taip pat yra viena pagrindinių. Kita vertus, šis reiškinys yra normalus

biologinis ar net kasdienis procesas, su kuriuo anksčiau ar vėliau susiduria kiekvienas žmogus. Mirties nuojauta ir vaizdavimas ypatingai akcentuojamas *Silva Rerum*. Autorė sąmoningai pasitelkia niūrią, varžančią nuotaiką, naudoja daug tamsių spalvų, skaudžių atsiminimų, kad keliotė mirties link atrodytų dar vaizdingesnė, naudoja bjaurasties estetikos principą. Tam būtų puikus pavyzdys nesibaigiantis mirčių scenų ciklas – Onos Magdalenos, katino Mauricijaus, keturių neišnešiotų kūdikių, Jono Motiejaus Norvaišos, vienuolės Dorotos Siedleščinskos, Bonifaco Durnelio netektys. Tuo tarpu *Žalčio žvilgsnyje* mirtis egzistuoja kaip fonas, kaip Meižių šeimos prakeiksmas ar savotiškas giminės likimas, bet nuo vaizdingų ir šiurpinančių jos aprašymų autoriaus susilaikoma.

Grįžtant prie veikėjų, reiktų paminėti Bonifacą Durnelį (*Silva Rerum*). Pastarasis buvo neadekvačios elgsenos, pamišęs senas žmogus. Jis neturėjo pastovios gyvenamosios vietos, nuolatos klajojo, ir kaip pats teigė – apkeliavo kone pusią pasaulio. Bonifacas Durnelis romane atlieka pranašo funkciją. Panašią pranašo ar aiškiaregio funkciją atlieka ir Lizanas (*Žalčio žvilgsnis*), kuris taip pat nusako likimus ir net, kaip mano kaimelio žmonės, prisikėlė iš numirusiųjų. Priešingai nei Lizanas, Bonifacas, būdamas ne viso proto ir spėliodamas ateitį, tarsi dreifuoja tarp dviejų pasaulių – dvasių (mirusiųjų) ir žmonių (gyvųjų). Todėl galima sakyti, kad jis nuo pat pradžių yra sietinas su mirtimi ir dvasių pasauliu, kaip ir Lizanas, kuris yra kapinių duobkasys.

Neveltui sakoma, kad „<...> mirtis – barokinis reiškiny. Barokinę mirties pasaulėjautą galima įvardyti kaip „mirtis užvaldo gyvenimą“⁸². Neatsitiktinai ši tema romane yra viena vyraujančių, nes autorės norėta atskleisti istorinį to meto kontekstą, per tam laikotarpiui būdingus atspalvius, kultūrą ir suvokimą. Taip „[m]irtis tarsi tampa vienu svarbiausių reiškinių, apie kuriuos sukasi visuomenė“⁸³. Dalinai atspindėdamas barokinį gyvenimo modelį (šiuo atveju labiau prastuomenės gyvenimuose), *Žalčio žvilgsnis* taip pat didžiąja dalimi yra sietinas su mirties vaizdiniu, mitiškumu ir ženklais. Tačiau šiame romane minėtieji veiksniai pateikiami santūriau.

Baroko laikotarpiu suvokimas apie mirtį įgauna daugiau reikšmių. Šioje epochoje atsiranda daug pranašiškų ženklų, mistinių ir religinių vizijų, sapnų, šventųjų regėjimų ir kt. Kaip ryškiausius *Silva Rerum* romano ženklų pavyzdžius galima būtų išskirti mistiškąją baziliską, kurio išvydimas pranašauja mirtį, Elžbietos nakties košmarą, kuris lėmė persileidimą ir katino Mauricijaus mirtį. Tuo tarpu *Žalčio žvilgsnyje* yra panaudotas vienas svarbiausias ženklas – žaltys. Kaip buvo minima anksčiau, žaltys simbolizuoja nuodėmes (kurių gausu romane), yra laidininkas tarp gyvųjų ir mirusių pasaulių. Todėl klastingiausi ir sugebantys žudyti žmonės yra vaizduojami kaip turintys

⁸² Mindaugas Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI-XVII a.*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 11.

⁸³ Ten pat.

žalčio akis, o prieš mirtį Gaurusis pamatė iš dangaus į jį žiūrintį žaltį, kuris ir simbolizavo vaikino pasitraukimą iš gyvųjų pasaulio.

Tuo tarpu Norvaišų augintinio netektis pastūmėjo Uršulę tai suvokti kaip ženklą iš dangaus ir tapti vienuole. Ši groteskiška mirties scena sukūrė palankią inertinę terpę naujam likimo vingiui, nes viso romano eigoje Uršulės Norvaišaitės pasirinkimas svyruoja tarp pasirinkimo – tapti Kristaus ar Jono Kirdėjaus sužadėtine. „Pagal krikščioniškąją sampratą mirtis visuomet turėjo būti susivienijus su Kristumi, tikint jo atpirkimu ir amžintuoju gyvenimu“⁸⁴. Išsigandusi mirties vaizdinio (kirmėlių ėdamas Mauricijaus kūnas) mergina panoro tapti šventąja, išlaikyti grožį, turėti amžintąjį gyvenimą ir mėgautis savojo asmens garbinimu. Bet šis sprendimas ją atvedė prie kito pasirinkimo, kuris buvo kildinamas fizinio kūno polėkais – aistros ir kūniškos meilės. Galima pastebėti, kad ir vėl išryškėjo savojo likimo „kūrimo“ dualumas, kuris pirmą kartą būsena išsivystė iš mirties vaizdinio.

Remiantis visais paminėtais pastebėjimais, galima teigti, kad *Žalčio žvilgsnis* ir *Silva Rerum* atspindi polisemantinį likimo kūrimo modelį. Romanuose galima atrasti sociokultūrinių reiškinių, tradicijų ir moralinių nuostatų, kurios būdingos tam tikru laikotarpiu ir tam tikroje socialinėje terpėje gyvenantiems žmonėms. Taip pat kūriniai atskleidžia religingo Baroko epochos žmogaus pasaulėjautą, Viešpaties baimę, ženklus. Kaip matyti iš teorinės darbo dalies, visus šiuos reiškinius veikėjų gyvenimuose ar jų charakteriuose galima būtų paaiškinti tiek kultūriniais, tiek religiniais, mitologiniais kontekstais. Tai leidžia daryti likimo polisemantinę sampratą. Bet visus šiuos reiškinius galima paaiškinti ir iš psichoanalitinės perspektyvos, kuri gali būti viena iš galimų likimo fenomeno suvokimo horizontuose. Ypatingai romanų veikėjų charakterių atskleidimui ir jų gyvenimo įvykių paaiškinimui ir suvokimui pasitarnauja psichoanalitinės Freud ir Frommo teorijos. Nors šių mokslininkų požiūris dėl „meilės“ sampratos skyrėsi ir Freudas ją traktavo kaip labiau seksualinę energiją, o Frommas kaip emocinį, dvasinį ryšį (neapsieita ir be kūniškumo). Tačiau dažnas žmogus, kaip *Žalčio žvilgsnio* ir *Silva Rerum* veikėjai, yra kankinami dualumo, kuris pasireiškia vidine kova tarp dvasiškumo ir kūniškumo. Todėl vieno žmogaus meilė gali savyje turėti tiek kūniškumo, tiek dvasiškumo apraiškų. Tuo tarpu likimas taip pat gali būti priskiriamas prie dualumo teorijos, nes vieno asmens yra tikima, kad likimas yra Aukščiausių jėgų duotybė, o kitų – kad žmogaus asmenybės tvarinys ir pasekmės. Tačiau darbo analizei daug svarbiau yra tai, kaip skaitytojas ar net pats romano personažas tą likimą suvokia – racionaliais ir grįstais moksliniais tyrimais ar subjektyviais jautimiškai filosofiniais įsitikinimais.

⁸⁴ Ten pat, p. 21.

IV. IŠVADOS

Tyrinėjant likimo fenomeną Sauliaus Tomo Kondroto (*Žalčio žvilgsnis*) ir Kristinos Sabaliauskaitės (*Silva Rerum*) romanuose, prieita šių išvadų:

1. Darbe naudota metodologija atskleidė, kad likimas yra polisemantinė kategorija. „Teminė kritika“ padėjo parodyti likimą per mitologinę ir barokine puses. Psichoanalitinė kritika prisidėjo prie literatūrinių personažų charakterių išgryninimo, detalesnio jų suvokimo. Komparatyvistinė tematologija ne tik leido palyginti kūrinius tarpusavyje, bet ir suteikė kritišką žvilgsnį į likimo sampratos problematiką, jos aiškinimo polisemantizmą.
2. Ir Sigmundas Freudas, ir Erichas Frommas išskiria destruktivumo problemą, kuri pasireiškia nepatenkinus tam tikrų emocinių, dvasinių ar fizinių lūkesčių, kurie vienoje ar kitoje srityje atsispindi individo gyvenime, o kiekvienas įvykis, kaip fenomenas, yra likimas. Žmogus yra dvilypė asmenybė ir vienu metu gali melstis ir Dievui, ir Mamonai. Todėl vienu metu asmenybėje pasireiškia ir fromiškoji meilė, ir froidiškasis seksualumas (Regina, Birontas, Elžbieta, Uršulė).
3. *Žalčio žvilgsnis* ir *Silva Rerum* – tai romanai, kuriuose likimo fenomenas sietinas su krikščioniškąja pasaulėjauta (*Silva Rerum*), ir su mitologiškai krikščionišku lemties suvokimu (*Žalčio žvilgsnis*). Likimas yra skirtingai apmąstomas pagrindinių kūrinių veikėjų, tačiau abiejų romanų personažams dažnai yra sunku suvokti savo likimo peripetijas ir interpretuoti jų atsiradimo priežastis.
4. Analizuotuose romanuose likimą atskleidžia kiekvieno veikėjo gyvenimo istorija. Bet ar likimą suvokti kaip Dievo siųstąjį išbandymą, malonę, bausmę, ar kaip paties žmogaus pasirinkimų ir sprendimų atoveiksmių pasekmes – renkasi kiekvienas skaitytojas. Atskiras individas skirtingai priima ir suvokia savo gyvenimo įvykius, tačiau suvokimo lygmenyje likimas yra interpretuojamas derinant jį su kitomis gyvenimo sferomis: auklėjimu, kultūra, įsitikinimais, psichologinėmis asmens savybėmis ar socialiniais modeliais.
5. Mirties vaizdiniais, priešingai nei meilės, akcentuojamais romano pradžioje ir pabaigoje, sukurama įrėminimo funkcija, kuri paženkliną romanus barokiškai skausmingo ir tamsaus gyvenimo vaizdu, kur mirtis yra neatsiejamas nuo visuomenės gyvenimo reiškinys. Tačiau mūsų dienų skaitytojas gali nesunkiai atsekti tokius likimo vingius ir juos interpretuoti savaip.
6. Likimo tema yra fenomenali ir į lemties klausimą niekada nebus pateikta vieno atsakymo. Analizuotus romanus ateityje būtų tikslinga palyginti su Jurgos Ivanauskaitės *Ragana ir lietumi* (1993) ir Kristinos Sabaliauskaitės *Silva Rerum II* (2011). Taigi numatoma darbo tęsia.

V. SANTRAUKA

Pagrindiniai žodžiai: romanas, likimas, psichoanalizė, mitologija, filosofija, žmogus, problema.

Lemtis arba likimas – tai senovinė nuo neatmenamų laikų žmogų lydinti kategorija. Likimas ėjo koja kojon su žmogumi nuo pat jo gimimo iki mirties, todėl dažniausiai turėdavo sakralinę, mitologinę ir / ar religinę prasmę. Žmonės tikėjo, kad yra „Kažkas“, kas lemia jų ateitį ir visus gyvenimo įvykius, manė, kad lemtis jiems nepavaldi. Kiti individai likimą personifikuodavo.

Likimo tema yra aktuali, kelianti daug svarstymų ir dabar. Skirtingos mokslo šakos, religijos ar filosofinės srovės dažnai pateikia nevienodas, savitas ir prieštaringas hipotezes (ar faktus), paaiškinančias galimą likimo apraišką. Todėl bakalauro darbe – *Likimo fenomenas Sauliaus Tomo Kondroto, Kristinos Sabaliauskaitės romanuose: lyginamasis aspektas* – keliama likimo fenomeno polisemantiškumo problema. Tyrimo objektas – likimo fenomenas romanuose *Žalčio žvilgsnis* ir *Silva Rerum*, kurie analizuojami, remiantis komparatyvistine tematologija, psichoanalizės teorinėmis pozicijomis ir „temine kritika“. Darbo tikslas – atskleisti likimo fenomeną per romanų veikėjų charakterius ir jų gyvenimo įvykius, juos palyginti. Todėl didžiausias dėmesys darbe skiriamas personažų charakterių psichoanalitiniam aiškinimui, siejant jį su likimu.

Tikslams įgyvendinti, buvo iškelti uždaviniai: 1) aptarti likimą kaip kultūros kontekstą; 2) nagrinėti likimą kaip (post)froidistinės psichoanalizės fenomeną; 3) atskleisti pagrindinių *Silva Rerum* personažų likimus kaip polisemantinį fenomeną; 4) pateikti *Žalčio žvilgsnio* pagrindinių veikėjų psichoanalitinę likimo charakteristiką.

Bakalauro darbe prieita išvadų, kad likimo tema yra fenomenali ir į lemties klausimą niekada nebus pateikta vieno atsakymo. Žmogaus charakteris galėtų būti vienas iš padarinių, lemiančių tam tikrus gyvenimo įvykius ir tapti jų atsiradimo priežastimi. Atskiras individas skirtingai priima ir suvokia savo gyvenimo įvykius. Pastarieji yra asmeniškai, tačiau suvokimo lygmenyje likimas yra interpretuojamas derinant jį su kitomis gyvenimo sferomis: auklėjimu, kultūra, įsitikinimais, psichologinėmis asmens savybėmis ar socialiniais modeliais. Analizuojamų romanų žmogus yra dvilypė asmenybė ir vienu metu gali melstis ir Dievui, ir Mamonai. Todėl vienu metu asmenybėje pasireiškia ir fromiškoji meilė, ir froidiškas seksualumas. Samprotauti iš psichoanalitinės perspektyvos romanų atžvilgiu galima dėl likimo sampratos polisemantiškumo.

VI. SUMMARY

Key words: novel, destiny, psychoanalysis, mythology, philosophy, human being, problem.

Fatality or destiny is the ancient category, which has accompanied a human being since immemorial times. The destiny walked abreast with a human being from the very birth to the death, therefore is usually had sacral, mythological and / or religious meanings. People believed that there was “Somebody”, who determined their future and all events in their life. They thought that the destiny was beyond their control. Other individuals personified the destiny.

The topic of destiny has been relevant, raising lots of discussions even nowadays. Different sciences, religions or philosophical movements usually give different, peculiar and controversial hypotheses (or facts) explaining possible manifestations of destiny. Therefore, in the Bachelor’s Thesis – *Destiny Phenomenon in the Novels of Saulius Tomas Kondrotas, Kristina Sabaliauskaitė: the Comparative Aspect* – there is raised the problem of the destiny phenomenon polysemanticity. The subject of the research is the phenomenon of destiny in the novels *Žalčio žvilgsnis* and *Silva Rerum*, which are analysed on the basis of the comparative thematology, theoretical positions of psychoanalysis and “thematic criticism”. The objective of the thesis is to reveal the phenomenon of destiny through the disposition of the characters of the novels and the events in their lives, to compare them. Therefore the most attention in the thesis is focused on the psychoanalytical explanation of the personage characters relating it with destiny.

In order to implement the objectives, the following tasks were established: 1) to discuss destiny as a cultural context; 2) to consider destiny as the phenomenon of the (post)Freudian psychoanalysis; 3) to reveal the destinies of the main personages of *Silva Rerum* as a poly-semantic phenomenon; 4) to give the psychoanalytical characteristics of the destiny of the main characters of *Žalčio žvilgsnis*.

In the Bachelor’s Thesis, the conclusions are made that the theme of destiny is phenomenal and one answer would never be given to the question of destiny. A human character might be one of the effects determining particular events of life and become the reason of emerging thereof. A separate individual accepts and perceives differently his life events. The latter are personal, however, on the level of perception, destiny is interpreted harmonising it with the other spheres of life: education, culture, credo, psychological characteristics of a person or social models. The human being of the novels subject to analysing is an ambivalent personality and is able to worship God and mammon at the same time. Therefore Frommian love and Freudian sexuality are expressed together in the personality. It is possible to reason from the psychoanalytical perspective in respect of the novels regarding the polysemanticity of the destiny concept.

VII. LITERATŪRA

1. Saulius Tomas Kondrotas, *Žalčio žvilgsnis*, Vilnius: Vaga, 1981.
2. Kristina Sabaliauskaitė, *Silva Rerum*, Vilnius: Baltos lankos, 2008.
3. Daiva Aliūkaitė, „Mitinės dimensijos S. T. Kondroto romane „Žalčio žvilgsnis“, *Respectus philologicus* [interaktyvus]. 2002, (2)7 [žiūrėta 2011-03-28]. Prieiga per internetą: <<http://filologija.vukhf.lt/2-7/aliukaite.htm>>.
4. Anne-Laure Angoulvent, *Baroko dvasia*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
5. Audronė Barūnaitė Willeke, „Naujieji laikai ir senieji mitai S. T. Kondroto kūryboje“, *Metmenys*, 1989, Nr. 56, p. 95.
6. Daniel Bergez, *Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai*, vertė: Rūta Kisielytė, Akvilė Melkūnaitė, Genovaitė Druskutė, Jūratė Skersytė, Saulius Repečka, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
7. Brazauskas Nerijus. Lemties ir (at)minties žaidimai (Kristina Sabaliauskaitė. *Silva Rerum*, 2008). Iš *Tekstai* [interaktyvus]. 2010, balandis [žiūrėta 2010-04-15]. Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/>.
8. Rolf Wilhelm Brednich, „Liaudies pasakojimai apie likimo moteris ir su jomis susiję tikėjimai (1964)“, sudarė: Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius, in: *Lietuvių mitologija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 2004.
9. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4-asis patais. leid., redagavo Stasys Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
10. Pranė Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
11. Pranė Dundulienė, *Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje*, Vilnius: Mintis, 1996.
12. Sigmund Freud, *Anapus malonumo principo*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Vyturys, 1999.
13. Sigmund Freud, *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*, iš vokiečių kalbos vertė Austėja Markevičiūtė, ALK, Vaga, 1999.
14. Sigmund Freud, *Totemas ir tabu: kai kurie sutapimai laukinių ir neurotikų psichikos gyvenime*, Vilnius: Vaga, 2010.
15. Erichas Frommas, *Menas mylėti*, iš anglų kalbos vertė Leonarda Jekentaitė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.
16. Erichas Fromas, „Moralinės žmogaus galios“, in: *Gėrio kontūrai. Iš XX a. užsienio etikos*. Redagavo: Algirdas Degutis, Bronius Kuzmickas, Gražina Miniotaitė ir kt. Vilnius: Mintis, 1989, p. 323–324.
17. Erich Fromm, *Žmogaus širdis: jos gebėjimas kurti gėrį ir blogį*, iš anglų kalbos vertė Jolanta Kriūnienė, Kaunas: Verba verba, 2009.
18. Ilona Gražytė-Maziliauskienė, „Asmeniškai demonai ir rašytojo pareiga“, in: Ilona Gražytė-Maziliauskienė, *Idėjų inventoriųs*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 143–155.
19. Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*, sudarė: Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

20. Leonarda Jekentaitė, *De profundis. Psichoanalitinės filosofijos žvilgsniu apie mąstytojus ir menininkus*, sudarė Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
21. Leonarda Jekentaitė, *Froidizmas ir humanistinė psichoanalizė*, Vilnius: Mintis, 1992.
22. Dalius Jonkus, *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*, Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
23. Algis Kalėda, *Romano struktūros matmenys: literatūrinės komunikacijos lygmuo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
24. Darius Kuolys. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: renesansas ir barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
25. *Lietuviški istoriniai romanai grįžta*. Prieiga per internetą: http://pravda.lt/pravda_naujokai_sabaliauskaite_silva_rerum [žiūrėta 2010-04-29].
26. Antanas Lyberis, *Sinonimų žodynas*. 2-asis patais. leid. – Vilnius: Lietuvių kalbos inst., 2002.
27. Abelardo Lobato, *Žmogaus orumas ir likimas*, iš ispanų kalbos vertė Dalius Jonkus, Vilnius: Logos leidykla, 2001.
28. Birutė Meržvinskaitė, „Autorius ir skaitytojas Sigmundo Freudo psichoanalizėje“, *Literatūra*, 2010, 52 (4), p. 82.
29. Algis Mickūnas, David Stewart, *Fenomenologinė filosofija*, iš anglų kalbos vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1994.
30. Mindaugas Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI-XVII a.*, Vilnius: Aidai, 2008.
31. „Psychoanalysis“ *World Encyclopedia*. Philip's, 2008. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Siauliai University. 11 May 2011 <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t142.e9474>.
32. Kristina Sabaliauskaitė. Prieiga per internetą: <http://www.sabaliauskaite.com/index.php?page=18> [žiūrėta 2010-04-29].
33. Brigita Speičytė. Uodas, menka bjaurybė, arba Smulkiu raštu apie Silva Rerum, *Culture* [interaktyvus]. 2010, gegužė [žiūrėta 2010-03-28]. Prieiga per internetą: <[http:// www.culture.lt/](http://www.culture.lt/)>.
34. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Komparatyvistikos pagrindai, Mokomoji knyga filologijos studentams*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006.
35. Giedrius Viliūnas, *Lietuvių istorinis romanas*, Vilnius: Mokslo, 1992.
36. Herbert Vorgrimer, *Naujasis teologijos žodynas*, iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Žukas, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003.
37. Albertas Zalatorius, „Žalčio žvilgsnio šaltis ir sugestija“, *Pergalė*, 1982, Nr. 2, p. 139–140.
38. Audronė Žukauskaitė, „Psichoanalizė ir postfeministinė kritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, sudarytoja Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 184–203.

VIII. ANOTACIJA

Lilija Vetuigova, *Likimo fenomenas Sauliaus Tomo Kondroto, Kristinos Sabaliauskaitės romanuose: lyginamasis aspektas*. Bakalauro darbas, vadovas lekt. dr. Nerijus Brazauskas, Šiaulių universitetas, Literatūros istorijos ir teorijos katedra, 2011, 40 p.

IX. ANNOTATION

Lilija Vetuigova, *The Phenomenon of Destiny in Novels by Saulius Tomas Kondrotas, Kristina Sabaliauskaitė: The Comparative Aspect*. Bachelor Thesis, research adviser Lect. Dr. Nerijus Brazauskas, Šiauliai University, Department of History and Theory of Literature, 2011, 40 p.